

Нацыянальная Акадэмія навук Беларусі
Інстытут гісторыі

УДК 947.6:28

Марозава Святлана Валянцінаўна

Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці
Беларусі (1596-1839 гады)

07.00.02 – айчынная гісторыя

АЎТАРЭФЕРАТ
ДЫСЕРТАЦЫІ НА СУІСКАННЕ ВУЧОнай СТУПЕНІ
ДОКТАРА ГІСТАРЫЧНЫХ НАВУК

Мінск – 2002

Работа выканана ва Установе адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы»

Навуковы кансультант:

доктар філасофскіх навук Конан Уладзімір Міхайлавіч, Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф.Скарыны, адзел гісторыі і тэорыі культуры

Афіцыйныя апаненты:

доктар гістарычных навук, прафесар Аржахоўскі Ігар Вацлававіч, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, кафедра гісторыі Расіі

доктар гістарычных навук, прафесар Грыцкевіч Анатоль Пятровіч, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры, кафедра гісторыі і музейзнаўства

доктар філасофскіх навук Падокшын Сямён Аляксандравіч, Інстытут філасофіі Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі, адзел гісторыі філасофіі

Апаніруючая арганізацыя: Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М.Танка

Абарона адбудзецца 8 лютага 2002 года ў 14.00 на пасяджэнні Савета Д 01.40.01 па абароне дысертацый на атрыманне вучонай ступені доктара навук пры Інстытуце гісторыі Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі (220072, г. Мінск, вул. Акадэмічная, 1; тэл. вучонага сакратара 2-84-18-39).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў чытальнай зале бібліятэкі Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі

Аўтарэферат разасланы « 5 » студзеня 2002 г.

Вучоны сакратар
Савета па абароне дысертацый
кандыдат гістарычных навук,
дацэнт

Яноўская

В.В.Яноўская

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Актуальнасць тэмы дысертацыі. Новыя грамадскія ўмовы, у якіх апынулася Беларусь з адраджэннем суверэннай дзяржавы, неадназначныя нацыянальна-культурныя працэсы нашага часу ў краіне, якія сягаюць у мінуўшчыну, запатрабавалі перагляду і пераасэнсавання яе гістарычнага шляху, значнай вяхой на якім была Берасцейская унія. Яна ўцягнула ў сваю арбіту шмат якіх краіны і народнасці, палітычныя сілы, геаграфічныя і культурныя прасторы. Чатыры стагоддзі пасля 1596 г. беларускае духоўна-культурнае і грамадска-палітычнае жыццё так ці інакш было пазначана ўплывам царкоўнай уніі. Яна пасля хрышчэння стала другой па масавасці ахопу насельніцтва і трэцяй па значнасці, пасля распаўсюджвання каталіцтва, пераломнай падзеяй усходнеславянскай канфесійнай гісторыі. Увабраўшы ў сябе і адлюстравалі многія з тых праблем і супярэчнасцяў, якімі жыло беларускае грамадства XVI – XIX ст., аказаўшы істотны ўплыў на геацывілізацыйную сітуацыю ва Усходняй Еўропе, унія царкваў не канула ў вечнасць, але і сёння з'яўляецца жывым фактам.

На мяжы XX–XXI ст., калі актуалізавалася вывучэнне гістарычнай і культурна-нацыянальнай спецыфікі Беларусі, пытанне аб пошуках нашымі продкамі свайго ўласнага месца ў еўрапейскіх рэлігійна-палітычных працэсах канца XVI – першай паловы XIX ст., на раздарожжы Усходу і Захаду, набывае асаблівую цікавасць. Гэта была эпоха, менталітэт якой у многім прадвызначала і фарміравала рэлігія, што арганізоўвала вонкавае і ўнутранае жыццё чалавека і грамадства, будучы ў той самы час полем жорсткай барацьбы; эпоха, калі царква з'яўлялася важным інстытутам культуры і чыннікам дзяржаватварэння, а канфесійны фактар быў своеасаблівым этнічным дэтэрмінатывам народа. Змянішэнне і ігнараванне месца і ролі ў гэтых з'явах і працэсах уніята, якое за час свайго існавання значна пацягнула пазіцыі традыцыйных рэлігій на Беларусі і ў XVIII ст. стала канфесійнай дамінантай, мела сваім вынікам абедненую, няпоўную і нават перакручаную карціну айчынай гісторыі таго часу.

Сучасныя пошукі новых шляхоў згуртавання ўсяго хрысціянскага свету і ўзаемаразумення розных культур выклікаюць натуральную цікавасць да гістарычнага рэгіянальнага аналага, які меў месца ў адвечна поліканфесійнай і культурна разнастайнай Беларусі – галоўнай тэрыторыі пашырэння уніі ў XVII ст., і аказаўся, нягледзячы на шматразовую дэлегалізацыю, найбольш трывалай з усіх ранейшых спроб аб'яднання. Прагматычнае выкарыстанне ўрокаў мінулага экуменічным рухам патрабуе аналізу набыткаў і выдаткаў спробы стварыць на беларускай глебе рэлігійную альтэрнатыву заходняму і ўсходняму хрысціянству. Самой Беларусі, рэлігійна раз'яднанай і сёння, гэты досвед дапаможа лепей асэнсаваць сваё месца ў дыхатэміі Усходу і Захаду.

Зварот да рэлігійнага мінулага Беларусі вызначаны адраджэннем, насуперак моцнай антыўніяцкай прапагандзе, у 1990 г., пасля 150-гадовага небыцця, гэтай хрысціянскай канфесіі, невядомай ужо некалькім пакаленням людзей. Рэлігійны рэнесанс канца XX ст. і саперніцтва розных адгалінаванняў хрысціянства за сферы ўплыву і лідэрства ў нацыянальным адраджэнні абумовілі цікавасць да асэнсавання іх

этнокультурнага патэнцыялу. Разам з шэрагам буйных царкоўных гадавін: 1000-годдзя хрышчэння Русі і 1000-годдзя Полацкай епархіі, 400-годдзя Маскоўскага патрыярхата, 2000-годдзя хрысціянства і асабліва 400-годдзя Берасцейскай уніі – гэта актуалізавала ў грамадска-палітычным і навукова-тэарэтычным планах праблему месца і статуса Беларусі ў сям’і хрысціянскіх народаў.

Даследаванне з’яўляецца адказам на ўсплёск цікавасці апошняга дзесяцігоддзя айчыннай і еўрапейскай навукі да уніяцкай праблематыкі, якая ўжо пятае стагоддзе хвалюе царкоўныя і свецкія колы. У дыскусіях вакол неадназначнай і супярэчливай з’явы уніяцтва, што загнана ў XIX–XX ст. у нябыт і разглядаецца гістарычным перажыткам з сумніўнай эклезіялагічнай ідэнтычнасцю, найбольшую цікавасць выклікаюць тэма змены, якія яно прынесла ў непасрэдны геапалітычны і культурны кантэкст народаў і якія да апошняга часу былі заняўдбанай дзялянкай беларускай гістарычнай навукі. Каб зняць шэраг навуковых, вакол іх награвушчаных, непаразуменняў і дасягнуць пэўнага кансэнсусу паміж даследчыкамі, патрабуетца аб’ектыўнае, пазаканфесійнае, адпаведнае сучаснаму стану навукі асэнсаванне уніяцтва як рэлігійнага, грамадска-духоўнага і этнакультурнага феномена.

Связь працы з буйнымі навуковымі праграмамі. Дысертацыя выканана ў межах навуковай праграмы «Гісторыя рэлігіі і царквы на Беларусі», прыярытэтнай на кафедры гісторыі Беларусі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы на 2000–2005 г.; з’яўлялася складовай часткай асобнага праекта (дзяржаўнага) «Гісторыя Беларусі ў 6 тамах» (рэгістрацыйны № 19973290, тэрмін выканання 1995–1998 г.). Яе матэрыялы выкарыстоўваліся ў выкананні дзяржаўнага навуковай праграмы «Беларускае асветніцтва: традыцыі, сучасны стан і пошук будучыні» (рэгістрацыйны № ДР 19993712, тэрмін выканання 1999–2001 г.).

Мэта і задачы даследавання. Мэта дысертацыі – вызначыць і прааналізаваць ролю і значэнне уніяцтва ў развіцці духоўнай культуры і фарміраванні этнічнага аблічча беларускага народа. Яна рэалізуецца праз рашэнне наступных задач:

- раскрыць перадумовы Берасцейскай уніі, паказаць яе ролю ў вызначэнні месца і статуса Беларусі ў хрысціянскім свеце;
- прасачыць генезіс уніяцкай веры, суадносіны ў яе эвалюцыі традыцый і навацый, узаемадзеянне арыентальных і заходніх тэндэнцый;
- прааналізаваць культурнастваральную дзейнасць уніяцкай царквы ў галіне асветы, кнігадрукавання, бібліятэчнай справы, выяўленчага, музычна-тэатральнага мастацтва, акцэнтаваўшы ўвагу на новых з’явах у айчыннай духоўнай культуры, якія ўзніклі ў сувязі з тэорыяй і практыкай хрысціянскага адзіства і канфесійна-культурнага дыялога;
- паказаць сувязь паміж заключэннем уніі і беларускім этнакультурным уздымам канца XVI – першай паловы XVII ст.;
- ахарактарызаваць спецыфіку царкоўнага менталітэта уніятаў і іх імідж у вачах прадстаўнікоў сумежных канфесій і суседніх этнасаў;
- на фоне дынамікі этнакультурных працэсаў на Беларусі даследаваць моўную палітыку і практыку уніяцкай царквы;

- даследаваць працэс адстойвання уніяцкай царквой сваёй самабытнасці ў межах інтэграцыі з рыма-каталіцтвам;
- высветліць этнічную тоеснасць уніятаў і механізм яе трансфармацыі;
- прасачыць працэс вымывання культурных каштоўнасцяў уніяцтва ў сувязі з рэлігійнай пераарыентацыяй Беларусі з канца XVIII ст.;
- разглядаць антыўз’яднаўчы рух праз прызму нацыянальнай культуры і этнічнай свядомасці народа.

Аб’ект і прадмет даследавання. Аб’ектам даследавання з’яўляецца дзейнасць уніяцкай царквы ў кантэксце беларускай культурнай традыцыі. Прадметам даследавання – непасрэдныя і адлеглыя ў часе этнакультурныя вынікі стварэння, функцыянавання і ліквідацыі уніяцтва на Беларусі.

Храналагічныя межы даследавання. Акрэсліваюцца 243 гадамі паміж Берасцейскім саборам 6–9 кастрычніка 1596 г. і ўказам Сінода ад 30 сакавіка 1839 г., у межах якіх існавала уніяцкая царква на Беларусі і двойчы адбыўся пералом у становішчы асноўных хрысціянскіх канфесій. Але пры разглядзе перадумоў уніі і постунійнай рэчаіснасці аўтар выходзіць за гэтыя храналагічныя межы, і яны пашыраюцца ўглыб і да пачатку XX ст. Разгляд праяў берасцейскага працэса ў сферы культуры і свядомасці народа ад яго пачатку да абрыву, а не асобным фрагментам, дазваляе стварыць цэласнае ўяўленне па праблеме і пазбегнуць аднабоковасці, якой грашаць працы, акцэнтаваўшы ўвагу толькі на пачатковым этапе уніі (як правіла, яе дыскрэдытацыя) або толькі на этапе завяршаючым (апалогія яе скасавання).

Геаграфічныя межы даследавання. Праблема разглядаецца ў межах этнічнай тэрыторыі Беларусі, дзе ў акрэслены перыяд было распаўсюджана уніяцтва.

Гіпотэза. Уніяцтва з’яўлялася вынікам і праявай складанага працэсу духоўна-культурнага і рэлігійна-царкоўнага ўзаемадзеяння хрысціянскага Усходу і Захаду, канкрэтна-гістарычным кампрамісам паміж праваслаўем і каталіцтвам. Уніяцкая царква была ўключана ў нацыянальны культурны працэс і адстойвала сваю адметнасць. Яе знішчэнне падрывала самабытнасць народа і дэфармавала яго этнаканфесійную свядомасць.

Метадологія і метады даследавання. Прапанаванае ў дысертацыі канцэптуальнае асэнсаванне гісторыі уніі ў яе этнічным і культурным вымярэннях грунтуецца на прынцыпах аб’ектыўнасці і гістарызму, з якіх вынікаюць наступныя тэарэтычныя палажэнні:

Рэлігійныя ўяўленні «развіваюцца ў кожнага народа своеасабліва, адпаведна жыццёвым умовам, што выпалі на яго долю», вырастаюць з іх і зрастаюцца з імі¹.

Рэлігіі не застаюцца нязменнымі, а трансфармуюцца ў адпаведнасці з ходам гісторыі. Самаразвіццё хрысціянскіх канфесій праяўляецца ў іх практычным прыстасаванні да канкрэтных нацыянальных, грамадскіх і дзяржаўных умоў. Хрысціянства на Беларусі ў розныя гістарычныя эпохі набывала адпаведныя царкоўныя

¹ Энгельс Ф. Людвиг Фейербах и конец немецкой классической философии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2 изд. – М., 1961. – Т. 21. – С. 313.

і культурныя формы. Уніяцтва было адным з этнаадаптыўных з'яў прыстасавання хрысціянскай царквы да новых гістарычных умоў функцыянавання беларускага грамадства.

Адмова ад падзелу хрысціянскіх кафесій, што існавалі на Беларусі, на ісцінныя і памылковыя, гістарычныя і негістарычныя, а звязаныя з імі культурныя тыпы – на першасныя і другасныя; прызнанне іх штучна створанымі людзьмі веравызнаннямі і арыентацыя на гуманістычныя прынцыпы духоўнай і рэлігійнай свабоды, роўнасці вер.

Спецыфіка гістарычнага развіцця Беларусі ў мінулым, у тым ліку ў канфесійнай сферы, у значнай ступені вызначалася яе геапалітычным становішчам. «Ваганне паміж Захадам і Усходам і шчырая непрыхільнасць ні да аднаго, ні да другога з'яўляецца асноўнаю адзнакаю гісторыі беларускага народа»¹. Разгляд Беларусі не як аб'екта інтарэсаў суседніх дзяржаў, а ў якасці паўнаважнага і суверэннага суб'екта гісторыка-цывілізацыйнага працэсу, а Берасцейскай уніі – як аднаго з варыянтаў пошуку свайго канфесійнага «я» ва ўмовах супрацьстаяння і ціску Усходу і Захаду, як спробы займець сваё месца ў еўрапейскім рэлігійна-культурным хрысціянскім раскладзе.

Падыход да рэлігіі і царквы як да культуратворчага і этнаўтваральнага фактара², а да міжканфесійных адносін як да праявы дыялогу культур³. Разгляд культурнага комплексу, культуры і этнічных з'яў як узаемазвязаных, узаемадзеянняў сістэм. Прызнанне за царквой ролі духоўнага настаўніка этнасу; за духавенствам – ролі прадстаўніка і лідэра народа.

Культура не можа існаваць, не абнаўляючыся. Адзіства традыцыі і абнаўлення – універсальная характарыстыка любой культуры, адзін з галоўных крытэрыяў яе жыццёвостасці і прагрэсу і ў той жа час адна з супярэчнасцяў культурнага працэсу. Адкрытасць да іншых культур, пастаяннае ўзаемадзеянне з імі складаюць магутны бок любой культуры. Абсалютызаванне традыцыі, замкнёнасць вядзе да згасання стымуляў яе развіцця і да змяршчэння. Намер адгарадзіць свой народ і яго культуру ад «чужых» уплываў і інавацый з добрымі мэтамі захавання веры, традыцый, звычаяў і г.д. абарочваецца ў рэальнасці духоўным збядненнем і высіленнем. Гістарычная практыка «жалезных заслонаў» паказала сваё абсалютнае банкруцтва⁴.

Вітаючы адкрытасць культуры і рэлігіі беларускага народа да Захаду і Усходу, не трэба абсалютызаванне уплывы звонку, калі яны навязваліся прымусова, рабілі замах на рэлігійную свабоду, вялі да дэнацыяналізацыі нашых продкаў, замаруджвалі

¹ Абдзіраловіч І. Адвечным шляхам: Даследзіны беларускага сьветапогляду. – Мн., 1993. – С. 9.

² Национальная культура и религия: Круглый стол 16-17 января 1989 г. / АОН при ЦК КПСС / Отв. ред. Н.А.Трофимчук. – М., 1989. – С. 35, 53, 86.

³ Медведко С.В. Межконфессиональные отношения как диалог культур: Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.06 / Академия гос. службы при президенте Рос. Федерации. – М., 1997. – С. 6.

⁴ Философия: Учебник для вузов / Отв. ред. В.П.Кохановский. – Ростов на Дону, 1996. – С. 336, 354; Фурса М. Берестейська унія в контексті розвитку культури: традиційність і традиціоналізм // Берестейська унія (1596–1996): Статті й матеріали / Ред. кол. М.Гайковський та ін. – Львів, 1996. – С. 56.

фарміраванне іх этнічнай самасвядомасці і, ізалячы іх ад другой часткі Еўропы, тармазілі культурны прагрэс.

Даследаванне праведзена на аснове выкарыстання дыялектычнага, параўнальна-гістарычнага, гісторыка-генетычнага, сістэмна-структурнага, рэтраспектыўнага і іншых метадаў навукова-гістарычнага даследавання, культуралагічнага метада сістэмнасці.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў. Дысертацыя з'яўляецца першым у айчынным гістарыяграфіі спецыяльным і ў той жа час комплексным міждысцыплінарным – на сумежжы гісторыі, этналогіі, паліталогіі, гістарычнай псіхалогіі, культуралогіі – даследаваннем уніяцтва як феномена айчынай гісторыі, разгледжанага ў нацыянальным і еўрапейскім агульнакультурным кантэксце XVI–XIX ст. У рабоце прапанавана новае канцэптуальнае асэнсаванне берасцейскага працэсу 1596–1839 г. на аснове цывілізацыйнага падыходу і дасягненняў сусветнага уніязнаўства, якія абумовілі выхад за межы папярэдніх традыцыйных поглядаў на унію. Падсумаваны агульныя вынікі гістарыяграфічнай традыцыі XIX–XX ст. па праблеме, крытычна разгледжаны і ахарактарызаваны асноўныя дасягненні і недахопы ў галіне уніязнаўства.

Гісторыя уніяцтва ўпершыню разглядаецца як гісторыя ўзаемадзеяння і канфікта культур. Берасцейская унія паказана як пошук кампраміса у сутыкненні дзвюх хрысціянскіх канфесій і цывілізацый на Беларусі, які прывёў да супярэчлівых вынікаў – узмацнення міжканфесійных супярэчнасцяў, раскола грамадства, але сінтэзу культур. Уносяцца істотныя карэктывы ў разуменне перадумоў і прычын уніі, якая падаецца як выбар з магчымага і адпаведнага нацыянальнай традыцыі і логіцы грамадскага развіцця. Унія разглядаецца з пункту погляду эвалюцыі інтарэсаў трох суб'ектаў: нацыянальнай царквы, Ватыкана і Польшчы. Па-новаму інтэрпрэтуюцца уніяцка-рыма-каталіцкія ўзаемаадносіны, ўпершыню сістэмна прааналізавана шматбаковая дзейнасць уніяцкай царквы па захаванню самабытнасці і аўтаноміі.

Зроблены шэраг новых навуковых назіранняў: аб прыярытэтнай прываблівасці заходняй культуры для арганізатараў і дзеячаў уніі; аб намерах з дапамогай новага тыпу хрысціянскай канфесіі зберагчы беларускую шляху ад дэнацыяналізацыі праз каталіцтва; аб дзвюх катэгорыях уніятаў: «нявольных» і добраахвотных; аб нязменнасці этнічнай тоеснасці з прыняццем уніяцтва.

Перагледжана ўсталяваная ацэнка уніі ў плане яе ўплыву на развіццё беларускай культуры. На падставе аналізу праяў уніяцтва ў сферы асветы, кніжнай культуры і мастацтва Беларусі абвясняецца тэорыя культурна-гістарычнай няпоўнаважнасці уніі, выпрацаваная гістарыяграфіяй «западно-русского» толку. Беларускі культурны ўздым канца XVI – першай паловы XVII ст., абуджэнне нацыянальнай свядомасці і павышэнне гістарычнай культуры грамадства ў значнай ступені звязваюцца з заключэннем і пашырэннем Берасцейскай уніі. Упершыню паказаны страты ў розных галінах беларускай культуры ў сувязі са скасаваннем уніі.

Новым з'яўляецца абгрунтаванне этнаабарончай сутнасці уніі на Беларусі. Аспрэчваецца тэзіс аб уніі як выключна сродку паланізацыі беларусаў. Упершыню аналізуецца дынаміка этнамоўных працэсаў ва уніяцкім асяроддзі. Прасочаны механізм

трансфармацыі этнічнай тоеснасці уніятаў у канцы XVIII – першай палове XIX ст. Разглядаецца недастаткова даследаваная ў беларускай гістарыяграфіі праблема абароны рэлігійна-культурных каштоўнасцяў уніі і барацьбы супраць яе ліквідацыі. Абвяргаецца гістарыяграфічны стэрэатып аб этнакультурнай і палітычнай апраўданасці і безбалесным характары скасавання уніі.

У навуковае абарачэнне уводзіцца шэраг раней невядомых крыніц з архіваў і рукапісных аддзелаў бібліятэк Беларусі і гістарычна звязаных з ёю краін: Расіі, Украіны, Літвы, Польшчы. Пры гэтым пераадолена тэндэнцыянасць і аднабаковасць у адборы крыніц, што праяўлялася ў апоры, галоўным чынам, на тых з іх, што зыходзілі з лагера апанентаў уніі.

Дысертация можа стаць асновай для адмовы ад разгляду міжканфесійных адносін на Беларусі мінулых стагоддзяў па-за ўсялякай сувязі з агульнакультурным кантэкстам, паспрыяе прывядзенню беларускай гістарыяграфіі ў адпаведнасць з сучасным сусветным уніязнаўствам, усведамленню айчыннымі даследчыкамі гістарычнай і міжнароднай значнасці падзей 1596-1839 г., перагляду іміджа самой уніі і яе дзеячаў. Узнятыя ў працы пытанні (базыльянскія свецкія школы, роля уніяцкай царквы ў развіцці музычнай культуры, беларуская уніяцкая царква і польскі касцёл, успрыманне Берасцейскай уніі ў Расійскай дзяржаве, дзейнасць уніяцкіх брацтваў, Берасцейская унія і фарміраванне гістарычнай культуры грамадства, рэгіянальныя асаблівасці антыўз'яднаўчага руху і інш.) могуць стаць перспектыўнымі кірункамі для далейшай распрацоўкі. А сутыкненне сучаснага беларускага грамадства, якое захавала культурна-моўны і канфесійны плюралізм, з тымі ж праблемамі, што спрабавалі ў канцы XVI ст. праз унію вырашыць нашы продкі, робіць мэтазгодным працяг вывучэння іх спраў і спадчыны.

Практычнае значэнне атрыманых вынікаў. Дысертация значна пашырае і паглыбляе карціну айчынай духоўнай культуры, ўяўленне аб этнічных працэсах на Беларусі канца XVI – першай паловы XIX ст., даследаванне якіх у адрыве ад рэлігійна-царкоўнага жыцця вяло да стварэння няпоўнай, дэфармаванай гісторыі народа. Праца паспрыяе аб'ектыўнай ацэнцы месца Беларусі на сумежжы цывілізацый і больш лагальным адносінам да ўласнай мінуўшчыны. У пэўнай меры запаўняецца «ніша» ў беларускай гістарыяграфіі уніяцтва. Адкрываецца перспектыва для больш адэкватнага бачання праблемы.

Новы фактычны матэрыял, назіранні і высновы па тэме будучы карыснымі для падрыхтоўкі вучэбнай літаратуры і абагульняючых прац, стварэння курсаў лекцый па гісторыі, этнаграфіі і гісторыі культуры Беларусі, рэлігіязнаўству і культуралогіі, паліталогіі. Выяўленыя аўтарам крыніцы, выкарыстаныя літаратурна-публіцыстычныя і навуковыя творы уніяцкай эліты могуць быць уключаны ў зборнікі дакументаў па гісторыі Беларусі, хрэстаматыю па гісторыі беларускай літаратуры, анталогію айчынай грамадскай і рэлігійнай думкі.

На аснове сабраных аўтарам матэрыялаў распрацаваны «уніяцкія» сюжэты гісторыі Навагрудчыны, Ашмяншчыны, Ваўкавышчыны, Свіслаччыны, Браслаўшчыны, Слонімскай. Матэрыялы дысертцыі могуць быць выкарыстаны для рэканструкцыі канфесійных аспектаў гісторыі тых мясцін

Беларусі, дзе мела распаўсюджанне уніяцтва, і паслужаць справе развіцця кразнаўства.

Вынікі даследавання былі выкарыстаны дысертантам у курсах лекцый па гісторыі Беларусі, гісторыі культуры Беларусі, спецкурсах у Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Я.Купалы і Белдзяржуніверсітэце, у напісанні навучальных дапаможнікаў для студэнтаў гістарычных спецыяльнасцяў, абітурыентаў і школьнікаў, у падрыхтоўцы артыкулаў для энцыклапедыі, кніг «Памяць», перыядычнага друку. Распрацаваныя на матэрыялах дысертцыі спецкурсы могуць зацікавіць духоўныя навучальныя установы розных хрысціянскіх канфесій. Фактычны матэрыял знойдзе прымяненне для распрацоўкі экскурсій па кultaвым помнікам Гродзеншчыны. Дапоўнены ілюстрацыямі, ён можа легчы ў аснову альбома, напрыклад, выдаваемай зараз серыі «Храмы Беларусі».

Асноўныя палажэнні дысертцыі, якія выносяцца на абарону.

1. Берасцейская унія – гэта гістарычна абумоўленая шматвекавымі кантактамі і дыялогам культур і рэлігій спроба адаптацыі нашых продкаў да наяўнай геапалітычнай, этнакультурнай і канфесійнай сітуацыі, пошук нацыянальна адпаведнай формы рэлігійнага і духоўна-культурнага самавыяўлення беларускага і ўкраінскага народаў. Кожны з суб'ектаў уніі: Ватыкан, Польшча і Беларусь-Украіна – меў свае мэты і ў канцы XVI-XVIII ст. праводзіў уласную лінію ў царкоўнай сферы. Уніяцкая царква адстойвала сваю рэлігійную і этнічную ідэнтычнасць.

2. Уніяцкая версія хрысціянскай царквы, звязаны з ёй уклад жыцця і створаная ёй мадэль культуры мелі характар узаемапрапінкнення, сінтэзы суседніх культурна-цывілізацыйных тыпаў і фарміраваліся ва ўзаемадзеянні дзвюх тэндэнцый: усходняй і заходняй, якія вагаліся ад дыялога да ўзаемавыключэння. Адкрытасць да заходняй культурна-рэлігійнай сістэмы спалучалася з пашанай традыцыі, захаваннем візантыйска-славянскай асновы веры і культуры. Мяжа заходнехрысціянскім запазычанням, пастаўленая ў 1596 г., у XVIII ст. была прайздзена. Пераймаліся тэя элементы чужой культуры, для ўспрыняцця якіх была падрыхтавана глеба і меўся пэўны гарызонт культурных чаканняў.

3. Сутыкненне кансерватыўнага этнаканфесійнага патрыятызму праваслаўнай апазіцыі (які меў пэўныя падставы), выяўленага ў непарушнасці традыцыі і вернасці Канстанцінопалю, са схільным да запазычанняў і прыстасавання да новых геапалітычных рэалій патрыятызмам абнаўленняў-уніятаў, якія таксама шанавалі даўніну, прынесла раскол у грамадства. Разам з тым гэта сутыкненне зрабіла пасляберасцейскае паўстагоддзя перыядам паскоранага нацыянальнага развіцця Беларусі: стала фактарам абуджэння этнічнай самасвядомасці, спрычынілася да яе пераходу з элітарнага ўзроўня на масавы, да абуджэння гістарычнай памяці і павышэння гістарычнай культуры грамадства, справакавала беларускі інтэлектуальна-культурны выбух. Як праціўнікі уніі, так і яе прыхільнікі лічылі сябе выразнікамі інтарэсаў усяго этнасу, ад імя якога і выступалі.

Шляхі распаўсюджання і прыняцця уніяцтва вызначылі наяўнасць дзвюх катэгорый вернікаў: добраахвотных і нявольных. З боку афіцыйнай Польшчы і Расіі, якія не жадалі лічыцца з самастойным, незалежным ад іх пляхам рэлігійнага развіцця Беларусі, і мясцовых рэлігійных абшчын, на якія яны абавіраліся, уніяцтва было пагарджаным, апальным вызнаннем. Яго носбіты пазбавіліся боязі і варожасці Захаду, хоць сімпатыі да яго распаўсюджваліся толькі да той мяжы, да якой гэта не ўяўляла пагрозы іх этнаканфесійнай адметнасці, мелі антымаскоўскі менталітэт, выходзілі ў духу вернасці сваёй дзяржаве (ВКЛ) і ўпадабалі сваёй веры.

4. Пазітыўная культуратворчая дзейнасць уніяцкай царквы – гістарычная рэальнасць. Яна спрыяла развіццю асветы і пісьменнасці на Беларусі, адукацыі і выхаванню значнага пласту інтэлігенцыі, стымулявала развіццё мастацтваў, у тым ліку нетрадыцыйных для класічнага праваслаўя, пашырала міжнародныя кантакты беларускай культуры, садзейнічала ўключэнню рэгіёна ў еўрапейскі культурна-гістарычны працэс. Культуратворчая дзейнасць царквы ўзмацняецца з канца XVII ст., з яе стабілізацыяй, ператварэннем у традыцыйны рэлігійны інстытут і з фарміраваннем новай генерацыі сваіх працаўнікоў – базільянаў. Росквіт і з'яўленне новых творчых павеваў прыходзіцца на XVIII ст., калі ствараецца магутны пласт нацыянальна афарбаванай сакральнай культуры.

Мэтанакраванае сістэматычнае знішчэнне ў 1830–1850-я г. народжанага уніяй культавага комплексу мела непараўнальна наступствы для нацыянальнай культуры.

5. Моўная палітыка уніяцкай царквы была арыентавана на сваю паству – просты беларускамоўны народ і дробную шляхту. Этнічнае аблічча гэтага рэлігійнага інстытута вызначалі дзве мовы: беларуская і царкоўнаславянская ў беларускай рэдакцыі. У канцы XVI – першай палове XVII ст. уніяцкая царква задавала тон у беларусізацыі сакральнай сферы. Нацыянальная мова захоўвалася сярод вернікаў і ў прыходскім духавенстве да канца афіцыйнага існавання гэтага культавага інстытута. З сярэдзіны-другой паловы XVII ст. царкоўнае кіраўніцтва, духоўная інтэлігенцыя і базільянскае манаства ўсё больш бяруць на ўзбраенне польскую мову, раней эпизадычна ўжываную, і латынь, якая, аднак, не атрымала шырокага распаўсюджання ва уніяцкім асяроддзі. У XVIII ст. польская мова спускаецца на сярэднія і ніжэйшыя прыступкі уніяцкай іерархічнай лесвіцы, у першай чвэрці XIX ст. яе пазіцыі ўзмацняюцца. З другой паловы 1820-х г. лінгвістычная сітуацыя ў царкве штучна мяняецца на карысць рускай мовы; тады ж аднаўляецца пахіснуты ў мінулыя стагоддзі статус царкоўнаславяншчыны, якая прыводзіцца ў адпаведнасць з расійскай рэдакцыяй.

6. З прыняццем уніяцтва этнічная тоеснасць беларусаў не мянялася. У XVII–XVIII ст. уніяты захавалі сваё «рускае» самавызначэнне; гэтакімі ж яны былі для Польшчы, Ватыкана, праваслаўнага насельніцтва Рэчы Паспалітай. Ва ўскладнёнай з канца XVIII ст. этнаканфесійнай абстаноўцы адбываецца змена ідэнтычнасці уніятаў і дэфармацыя іх этнічнай самасвядомасці ў рускім і польскім кірунках. Ліквідацыя іх царквы стала кульмінацыйным пунктам першага этапу русіфікацыі Беларусі.

7. На перавод у праваслаўе уніяты адказалі прывязанасцю да сваёй веры, якая трымалася тады на аўтарытэце духавенства і народным традыцыялізме. Аднак дэунізацыі насілі шырокі і масавы характар, праяўляўся ў розных формах – ад байкота культавых навацый да сілавой абароны сваіх сакральных каштоўнасцяў; дасягнуў апошняй палове 1830-х г. і быў больш актыўным і арганізаваным на ўсходзе Беларусі. Будучы падаўлены, адкрыты супраціў перайшоў у скрытую форму, у якой трываў да пачатку XX ст.

Асабісты ўклад суіскальніка. Увесь аб'ём даследаванняў па тэме выкананы самастойна. Дысертантам вывучаны, сістэматызаваны і прааналізаваны значны фактычны матэрыял, выяўлены ў архівах і бібліятэках Беларусі, Расіі, Украіны, Літвы і Польшчы, крытычна асэнсаваны працы айчынных і замежных даследчыкаў і на гэтай аснове прапанавана аўтарскае бачанне праблемы, з ўзняццем шэрагу новых яе аспектаў і новай растановай некаторых акцэнтаў.

Апрабацыя вынікаў дысертацыі. Асноўныя палажэнні і высновы дысертацыі апрабаваны на 65 міжнародных навуковых канферэнцыях, кангрэсах і круглых сталах у Беларусі, Расіі, Украіне, Літве, Польшчы і Англіі, у тым ліку на II і III Міжнародных кангрэсах беларусістаў (Мінск), серыях канферэнцый «Наш радавод» (Гродна), «Славяне і іх суседзі» (Масква), шэрагу круглых сталоў «Гісторыя рэлігій ва Украіне» (Львоў), а таксама на 19 рэспубліканскіх канферэнцыях.

Апублікаванасць вынікаў. Вынікі даследавання выкладзены ў 92 публікацыях, у тым ліку ў 1 манаграфіі, 10 навучальных дапаможніках, 58 артыкулах у навуковых часопісах і зборніках, 13 тэзісах канферэнцый, 10 – у энцыклапедычных выданнях. Агульны аб'ём публікацый па тэме складае каля 900 старонак.

Структура і аб'ём дысертацыі. Дысертацыя складаецца з агульнай характарыстыкі работы, трох глаў, заклочэння і спіса выкарыстаных крыніц і літаратуры (1626 найменняў, у тым ліку 500 архіўных і 196 публікацый дакументаў). Агульны аб'ём дысертацыі складае 294 старонкі, з іх бібліяграфія займае 84 старонкі.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

У першай главе «*Гістарыяграфія і крыніцы*» разглядаецца «*Стан распрацоўкі праблемы*» і аналізуецца крыніцы даследавання. Аўтар не ішоў па гістарыяграфічнай цаліне – мала якая з падзей беларускай мінуўшчыны можа паспаборнічаць з Берасцейскай уніяй узроўнем папулярнасці і няспынным ростам цікавасці ў айчынных і замежных даследчыцкіх колах. Найбольш актыўна працавалі на гэтай навуковай ніве гісторыкі Расійскай імперыі з другой паловы XIX ст.; украінскія даследчыкі з канца XIX ст., польскія уніязнаўцы на мяжы XIX–XX і XX–XXI ст., ватыканскія вучоныя другой паловы і беларускія гуманітары першай трэці і канца XX ст. «Прайсцця» па гісторыі уніі, яе

спецыяльна не даследуючы, лічыў сябе ўправе практычна кожны даследчык пасляберасцейскіх стагоддзяў. Прарывы ж ва уніязнаўстве рабілі адзінкі: М.Каяловіч¹ у Расійскай імперыі, Э.Лікоўскі² ў Польшчы, М.Грушэўскі³ і А.Савіч на Украіне, В.Ластоўскі і С.Падокшын⁴ на Беларусі, Ю.Лабынцаў⁵ і М.Дзмітрыеў⁶ у Расіі. Аднак да нядаўняга часу ў даследаванні уніі рэдка выходзілі ў свет культуры – яно, як правіла, замыкалася вузкім гарызонтам палітыкі і ідэалогіі.

Унію хвалілі, лаялі, абыходзілі маўчаннем. Стаўшы ад свайго пачатку прадметам разладаў, яна і па сённяшні дзень выклікае спрэчкі па розных аспектах: філасофскіх, тэалагічных, культуралагічных, этнічных, палітычных, ідэалагічных і ўласна гістарычных. Аформіліся рэлігійны і свецкі напрамкі яе гістарыяграфіі і два крайнія канцэптуальныя падыходы: панегірычны і крытычны. Грамадскія, дзяржаўныя, канфесійныя, нацыянальныя сімпатыі і антыпатыі даследчыкаў разам з адсутнасцю адзінага крытэрыя ў падыходзе да праблемы не дазваляюць ім прыйсці да кансэнсусу адносна гэтай старонкі нашай мінуўшчыны.

Падводзіўшая «гістарычную базу» пад дэнансацыю акта 1596 г. гістарыяграфія Расійскай імперыі сфарміравала адыёзны вобраз уніяцкай царквы, не абцяжарваючы сябе вывучэннем працэсаў, якія адбываліся ўнутры яе. Пры тым павароце падзей даследаваць культурныя асновы яе дзейнасці не было патрэбы. Створаная М.Каяловічам і П.Жуковічам у Пецярбургу і Ю.Крачкоўскім у Вільні цэлая школа па вывучэнню праблем уніяцтва ігнаравала або дыскрэдытавала яго культурна-стваральны бок, а этнічнае аблічча трактавала ў духу ўвараўскай формулы «праваслаўе, самаўладдзе, народнасць». Н.Трыпольскі, С.Нядзельскі, А.Мілавідаў, К.Харламповіч, А.Хайнацкі, Малэст, М.Далматаў і інш. у негатыўным святле падавалі дзейнасць брацтваў, друкарняў, бібліятэк, школ, асоб і ўплыў кніг, якія патуралі іншай ад праваслаўнай веры.

¹ Коялович М.О. Литовская церковная уния: Исследования: В 2 т. – СПб., 1859-1861; яго ж: История воссоединения западнорусских униатов старых времен. – СПб., 1873.

² Likowski E. Historia unii kościoła ruskiego z kościołem rzymskim. – Poznań, 1875; яго ж: Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku. Poznań, 1880; яго ж: Unia Brzeska (r. 1596). – Poznań, 1896; Ліковський Е. Берестейська унія. – Жовква, 1916.

³ Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. – Київ – Львів, 1912.

⁴ Падокшын С.А. Унія. Дзяржаўнасць. Культура (Філасофска-гістарычны аналіз). 2-е выд. – Мн., 2000; яго ж: Іпачій Пацей: Царкоўны дзеяч, мысліцель, пісьменнік на пераломе культурна-гістарычных эпох. – Мн., 2001.

⁵ Лабынцев Ю.А. Кирилловское книгопечатание в Супрасле и его роль в развитии восточнославянских культур XVII – XVIII веков: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1980.

⁶ Дмитриев М.В. Религиозно-культурная и социальная программа греко-католической церкви в Речи Посполитой в конце XVI – первой половине XVII в. // Славяне и их соседи. – Вып. 3: Католицизм и православие в средние века. – М., 1991. – С. 76–95.

У канцы XIX – першай трэці XX ст. на Беларусі і Украіне аформіўся альтэрнатыўны гістарыяграфічны напрамак, прадстаўнікі якога (В.Ластоўскі¹ і А.Савіч²) упершыню спецыяльна зацікавіліся інтэлектуальна-культурнай творчасцю уніяцкай царквы. А.Лявіцкі першы ва ўсходнеславянскай навуцы звярнуў увагу на тое, што унія была вынікам унутранага развіцця праваслаўнай царквы Рэчы Паспалітай. М.Грушэўскі разглядаў яе як спробу нацыянальна-культурнага адраджэння беларуска-ўкраінскага грамадства, а А.Цвікевіч і А.Станкевіч узвышалі яе да рангу нацыянальнай царквы, у якой «захоўвалася стыхія беларушчыны». М.Доўнар-Запольскі заўважыў у гэтай разнавіднасці хрысціянства плынь на адстойванне асобнасці, супраць зліцця з каталіцтвам. Першы савецкі рэлігізнаўца-марксіст М.Нікольскі трактаваў ліквідацыю уніяцтва як адзін з прыёмаў каланізацыі і русіфікацыі далучаных тэрыторый. Аднак у 30-я гады гэты гістарыяграфічны напрамак быў разгромлены.

Савецкая навука 30-80-х г. не пасунула праблемы наперад, але звязіла і затармазіла яе вывучэнне, працягваючы, тым не менш, фарміраваць неляяльнасць да уніі. Антысавецкая пазіцыя уніяцкай царквы Заходняй Украіны, ліквідаванай там ў 1946 г., абумовіла новы тур яе шальмавання. Украінскія гісторыкі, філосафы, літаратуразнаўцы 50–80-х г. П.Ярэменка, Л.Кізя, М.Каваленка, М.Кашуба, А.Шыш, С.Даніленка, К.Дмітрук, В.Клімаў, І.Міговіч, В.Мікітась і інш. даказвалі несумяшчальнасць уніяцтва з народнымі традыцыямі, яго згубнасць для нацыянальнай культуры. Больш грунтоўныя, на фоне павярхоўнасці большасці антыуніцкіх прапагандысцкіх публікацый, працы 80-х г. С.Якавенкі і С.Плохія этнакультурны партрэт уніяцтва, аднак, не даследавалі.

У 60-я г. на Беларусі гістарыяграфічную традыцыю лічыць уніяцкую царкву ганіцелем нацыянальнай культуры пачынае парушаць аспярожная цікавасць да гэтага культывага інстытута і яго дзеячаў. У 70-80-я г. тэндэнцыя ўзмацняецца (працы А.Грышкевіча, У.Кароткага, Г.Кахановскага, Л.Лыкошынай, А.Пракопшай, М.Улашчыка і інш.). Мастацтва- і кнігазнаўцы (Э.Велер, Н.Высоцкая, Ю.Хадыка, А.Лявонава, А.Кулагін, У.Дзянісаў, В.Шматаў, Ю.Лабынцаў) пачалі даследаваць ў кантэксце гісторыі нацыянальнай культуры яе амаль нераспрацаваную уніяцкую частку. Шмат новага для разумення культурна-рэлігійных працэсаў канца XVI–XVIII ст. далі працы філосафаў У.Конана і С.Падокшына, гісторыка культуры Г.Галенчанкі, філолага А.Мальдзіса. І хоць падазронасць і насяпрожанасць у стаўленні да уніяцтва не былі тады пераадолены, але «кананічная» версія аб пасляберасцейскай Беларусі як інтэлектуальнай пустэчы і антракце ў культурным працэсе была пастаўлена пад сумнеў.

Зняцце ідэалагічнага прэсу з цэнтральна- і ўсходнееўрапейскай навукі прывяло да росту даследчыцкай цікавасці да уніяцтва. Побач з яго вывучэннем у традыцыйных – палітычным і рэлігійным – вымярэннях з'явілася моцная

¹ Ластоўскі В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі: Спраба паясыніцельнай кнігонісі ад канца X да пачатку XIX стагоддзя. – Коўна, 1926; яго ж: Унія // Крывіч. – 1926. – № 11 (1). – С. 88–97.

² Савіч А. Западнорусские униатские школы // Труды БГУ. – Мн., 1922. – № 2–3; яго ж: Нариси з історії культурних рухів на Вікраїні та Білорусі в XVI – XVIII в. – Київ, 1929.

тэндэнцыя да яго разгляду ў кантэксце культурных працэсаў канца XVI–XX ст., і гэта вымярэнне прыносіць найбольш пазітыўныя ацэнкі дзейнасці царквы.

Апошнія дзесяцігоддзе прынесла значныя канцэптуальныя адкрыцці ў еўрапейскае уніязнаўства. Беларуская навука прызнала наяўнасць унутраных фактараў і гістарычную прадвызначанасць уніі геапалітычным становішчам ВКЛ (С.Падокшын), а самую унію формай выяўлення беларускай ідэі, трэцяй духоўнай сілай паміж нацыяналізаванымі расійскім праваслаўем і польскім каталіцтвам. (У.Конан). Адноўлена перарваная ў 30-я г. традыцыя даследавання персаналій уніяцкіх дзеячаў (працы І.Саверчанкі, У.Конана, С.Падокшына), якія трактуюцца як прадстаўнікі спецыфічнага тыпу дзеячаў «на мяжы культур». Пераасэнсоўваецца феномен М.Сматрыцкага (У.Кароткі). Больш уважання трактоўкі атрымала палемічная літаратура і ўся ідэйная барацьба вакол Берасцейскай уніі (А.Коршунаў, І.Саверчанка, Н.Кутузава, В.Старасценка і інш.). «Легалізаваны» ўклад уніяцкай царквы ў развіццё архітэктуры (Т.Габрусь, А.Кулагін), жывапісу (Л.Вакар, Ю.Хадыка, Т.Глушакова), музыкі (Т.Ліхач, У.Неўдах), адукацыі (А.Самусік); кніжна-пісьмовай культуры (Ю.Лабыншаў, Л.Шчавінская, М.Нікалаеў, Н.Бярозкіна, Т.Самайлюк). Прызнаны факт небезбальнасці яе ліквідацыі для беларускага народа і яго культуры (Я.Анішчанка, У.Сосна, С.Токіць, С.Марозава і інш.). Клубок супярэчнасцяў і скажэнняў, звязаных з роллю уніяцкай царквы ў этнакультурным развіцці Беларусі, імкнуцца разблытаць гісторыкі А.Грыцкевіч, Л.Лыч, Г.Галенчанка, В.Цяглова, Л.Іванова, Г.Сагановіч, А.Філатава, І.Марзалюк, літаратуразнаўцы А.Мальдзіс, М.Хаустовіч, этнографы М.Піліпенка, М.Мікуліч, А.Рогалеў і інш. аўтары.

Аднак у бачанні наступстваў 1596 г. сярод гісторыкаў краіны няма адзінства. 200-гадовая традыцыя ганьбавання уніі спачатку ў жыцці, а потым у навуцы выпрацавала сапраўдны «антыберасцейскі сіндром» у шэрагу вучоных, схільных ігнараваць найноўшыя дасягненні уніязнаўства, і ў патрыётаў праваслаўнай царквы, якія зыходзяць з тэзы аб ісціннасці толькі іх веры і ўспрымаюць гісторыю уніяцтва толькі з пазіцыі яго супрацьстаяння з праваслаўем. Гэта, тым не менш, не перашкодзіла прадстаўніку данага кірунку М.Гайдуку ўбачыць тэндэнцыю абуджэння уніяй у першай трэці XIX ст. ў яе адукаваных колах нацыянальнай самасвядомасці; заўважыць моцны рух у абарону уніі, у скасаванні якой базыльяне, шляхта, гараджане і немалая частка духавенства ўбачылі не вяртанне да веры бацькоў, а навязванне чужой па мове і абраднасці «маскоўскай веры».

Шмат якія ўсталяваныя ў 30–80-я г. палажэнні пахіснулі працы сучасных украінскіх вучоных: М.Кашубы, І.Паслаўскага, С.Плохія, М.Гуменнага, Я.Дашкевіча, Л.Цімашэнка, Д.Сцяповіка, М.Фурсы, В.Ульяноўскага, С.Якавенкі і інш. Узнікненне уніяцкай царквы ў іх звязваецца з агульнаеўрапейскім працэсам фарміравання нацыянальных цэркваў (І.Паслаўскі). М.Гуменны лічыць падзею 1596 г. рэвалюцыйнай зменай духоўнай арыентацыі пры захаванні свайго менталітэту. Уніяцкі эксперымент, на думку Я.Дашкевіча, абудзіў шмат творчых сіл, але парушыў стабільнасць у грамадстве. Відавочна імкненне даследчыкаў Украіны прасачыць гісторыю уніі ў кантэксце дылемы Усход–Заход, якая шмат стагоддзяў стаіць і перад іх краінай.

Лепшаму разуменню праблемы паспрыяла серыя круглых сталоў «Гісторыя рэлігій ва Украіне» і «Берасцейскіх чытанняў», на трэціх з якіх¹ упершыню зынтэгравана агаворваўся «ўкраінскі культурны бум XVII ст.» даследчыкамі мовы, літаратуры, музыкі, мастацтва.

Ажывілася цікавасць да ўжо амаль ахутанай ценом забыцця уніі расійскай гістарыяграфіі (М.Дзмітрыеў, Б.Флора, Т.Апарына і інш.). У адрозненне ад беларускай, украінскай і польскай навукі, так і не выпрацаваўшых адзінага бачання праблемы, ёй характэрна канцэптуальная стабільнасць: ідэя уніі падаецца глыбока чужой беларускаму народу, а Масква – гарантам стабільнасці Беларусі і талерантнасці ў процівагу падступным латвіянам, рымскаму прастолю і Рэчы Паспалітай. Гэтаму, аднак, дысаніруе прапанова М.Дзмітрыева пераглядзець канфесійна-суб'ектыўную гістарыяграфічную традыцыю зводзіць унію толькі да заняволення праваслаўнай царквы, перастаць бачыць у яе мясцовых дзеячах, не стаяўшых у баку ад сацыяльна-канфесійных «шуканняў» свайго часу, купку прадажных адшчапенцаў, а рэлігійна-культурную праграму уніятаў – атоесамліваць з мэтамі каталіцтва на ўкраінска-беларускіх землях.

Багатую традыцыю даследавання уніі мае польская гістарыяграфія, якая ў яе трактоўцы зыходзіць з інтарэсаў свайго дзяржавы. Ля вытокаў вывучэння праблемы стаялі В.Хаткоўскі, Э.Лікоўскі, А.Халецкі. У сувязі з дыскусіяй, якая разгарнулася ў другой Рэчы Паспалітай адносна распаўсюджвання неауніі ў Заходняй Беларусі, вызначыліся дзве тэндэнцыі. Зыходзячы з польскіх этнапалітычных інтарэсаў, адны апэньвалі унію ўзору 1596 г. як найлепшы шлях дзяржаўнай асіміляцыі ўсходнеславянскіх народаў. Другія бачылі ў ёй крыніцу і форму беларускага і ўкраінскага нацыянальнага сепаратызму.

Значнай вяхой на шляху асэнсавання уніі праз прызму культуры сталі працы апошняй трэці XX ст. М.Підлыпчак-Маяровіч, М.Чубрыньскай-Леанарчык, Ю.Марошака, А.Мірановіча, Т.Хынчэўскай-Генэль, М.Палежыньскай-Турэк, Г.Дылянговай, Б.Кумора, Т.Слівы, Е.Клачоўскага, Р.Лужнага, А.Навуава, В.Грыневіча, М.Радвана, С.Набыванца, С.Абірэка, П.Навакоўскага і інш. Для М.Палежыньскай-Турэк Берасцейская унія была плоскасцю расійска-польскага палітычнага сутыкнення і цывілізацыйнага сутыкнення Усход–Заход, для А.Навуава – спробай абароны асобнасці «рускай» культуры ў межах Рэчы Паспалітай. Паводле В.Віткоўскага, сфарміраваныя да канца XVI ст. беларуская і ўкраінская мовы праходзілі канчатковую шліфоўку пад пер'ямі «берасцейскіх» палемістаў. Набыткам еўрапейскай навукі сталі матэрыялы міжнародных канферэнцый у Гданьску, Кракаве, Любліне, Чанстахове, а таксама ў Неймегене (Галандыя), прысвечаных праблеме соцыякультурных і этнаканфесійных наступстваў уніі².

¹ Берестейська унія та українська культура XVII століття: Матеріали Третіх «Берестейських читань». Львів, Київ, Харків, 20-23 червня 1995 р. / Ред. Б.Гудзяк. – Львів, 1996.

² Unia brzeska i jej następstwa. – Gdańsk, 1991; Unia brzeska z perspektywy czterech stuleci: Materiały międzynarodowego sympozium naukowego, Lublin, 20-21/IX 1995 r. – Lublin, 1998; Unia Brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich / Pod red. R.Łuźnego, F.Ziejki, A.Kepińskiego. – Kraków, 1994; 400-lecie Unii Brzeskiej: Tło polityczne,

Сучаснае замежнае уніязнаўства асабліва цікавяць змены, якія прынёс 1596 г. у геапалітычны і культурны кантэкст народаў. Пры гэтым ватыканскія вучоныя (А.Вялікі, М.Ваврык, С.Сеньк, І.Музычка, М.Марусін, А.Пекар, І.Патрыла і інш.) схільныя падаваць папства цывілізуючым фактарам у гісторыі Украіны і Беларусі. Даследчыкам ЗША (Б.Гудзяк, В.Ленцык, Д.Флін, Д.Фрык) і Канады (А.Мончак) падзея бачыцца праз прызму ўключэння гэтых зямель у заходні культурна-цывілізацыйны кантэкст. Аднак у замежных публікацыях апошняга дзесяцігоддзя цікавячая нас праблематыка распрацоўваецца, галоўным чынам, на ўкраінскім матэрыяле.

Пры вялікім аб'ёме навуковай прадукцыі адвечная для беларускай гістарыяграфіі праблема «унія і лёс народа, культуры», тым не менш, яшчэ далёкая ад навуковага вырашэння. Не абагульнена ўся шматстайнасць фактараў, што прывялі кіраўніцтва Кіеўскай мітраполіі да змены кананічнай падпарадкаванасці. Не даследавана дзейнасць уніяцкай царквы па адстойванні сваёй самабытнасці ў межах саюза з Рымам. Належным чынам не ацэнена роля уніяцкага фактару ва ўключэнні Беларусі ў еўрапейскі культурны час і прастору. У пачатковай стадыі знаходзіцца вывучэнне ролі уніяцкай царквы ў развіцці адукацыі, кніжна-пісьмовай культуры, музычнага мастацтва. Патрабуе далейшага асэнсавання яе месца ў этнамоўных працэсах канца XVI – XIX ст., ў фарміраванні менталітэту нашага народа. Нездавальняюча і супярэчліва вырашана пытанне аб этнічнай тоеснасці уніятаў. Падлягаюць перагляду роля вонкавага фактару (польскага, расійскага) ў жыццядзейнасці царквы і адносіны беларускага народа да яе дэмантажу.

У другім раздзеле «*Крыніцы*» акрэслена кола архіўных і апублікаваных дакументаў і матэрыялаў, выкарыстаных для рэканструкцыі этнакультурнага партрэта уніяцтва.

Новыя тэндэнцыі ў царкоўна-культурнай сферы канца XVI ст. і рэакцыя на іх грамадства знайшлі адлюстраванне ў Баркулабаўскім, Віцебскім летапісах, Магілёўскай хроніцы. Шырокую панараму рэлігійна-культурнага быцця канца XVI – сярэдзіны XVII ст., спосаб мыслення і настроі сучаснікаў высвечваюць палемічныя творы. Канфесійна заангажаваныя, але заклапочаныя лёсам свайго народа аўтары абодвух лагераў уздымаюць у іх пытанні яго царкоўнай гісторыі і будучыні, адносіны да духоўнай спадчыны продкаў, праблемы культуры, мовы, навукі, адукацыі; бескампрамісна крытыкуюць царкоўныя парадкі на «Русі»; абмяркоўваюць юрыдычна-прававыя аспекты уніі. Асаблівую ўвагу прыцягваюць апошнія творы М.Сматрыцкага, у якіх ён змяніў сваю жыццёвую пазіцыю і

skutki społeczne i kulturalne: Materiały z konferencji naukowej, Częstochowa, 25–27.IX.1995 / Pod red. A.Zakrzewskiego i J.Falowskiego. – Częstochowa, 1996; Unia Brzeska: Przeszłość i teraźniejszość. 1596–1996: Materiały międzynarodowego sympozjum, Kraków, 19–20 listopada 1996. – Kraków, 1998; Kijów – Brześć – Rzym: Tendencje unijne i ich kulturowo-religijne konsekwencje przed i po 1596 roku // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – T. V–VI. – Kraków, 1997. – S. 11 – 209; 400 лет Брестской церковной унии 1596 – 1996: Критическая переоценка: Сборник материалов международного симпозиума, Неймеген. – М., 1998.

культурна-рэлігійную арыентацыю. Вобразы і справы уніяцкіх лідэраў Беларусі І.Пацея, І.Рудцага, І.Кунцэвіча ўвасобіліся ў іх жыццяпісах.

Вялікую навуковую цікавасць уяўляюць розныя праекты, праграмы, запіскі, «артыкулы», якія, не маючы юрыдычнай сілы, вызначалі лёс уніяцкай царквы, акрэслівалі перспектывы яе развіцця: мемарыял 1476 г. мітрапаліта Мізіла папе рымскаму Сіксту IV, умовы-артыкулы уніі, праект новага аб'яднання П.Магілы 1645 г., «Праект знішчэння Русі» 1717 г., допіс Я.Булгарыса «О наилучшем способе воссоединения униатов с православной церковью» (1793 г.), запіска І.Сямашкі 1827 г. з праграмай рэформ і г.д.

Акрэсліць статус царквы ў грамадстве, дзяржаве, хрысціянскім свеце дапамагае шырокі спектр прававых помнікаў XVI–XIX ст., сярод якіх выдзяляюцца: 1) ўрадавыя акты на карысць уніі і па ўрэгуляванню міжканфесійных стасункаў ў Рэчы Паспалітай; 2) помнікі кананічнага права (рашэнні сабораў, пастановы базыльянскіх кангрэгацый, граматы мітрапалітаў і епіскапаў, указы уніяцкіх кансісторый і калегій, папскія булы і брэве, дэкрэты кангрэгацый прапаганды веры); 3) пастановы расійскіх свецкіх і духоўных улад па абмежаванні сферы ўплыву і ліквідацыі уніяцкай царквы. Несумненную каштоўнасць ўяўляе знешнепалітычная дакументацыя (дыпламатычная перапіска, данясенні расійскіх камісараў і консулаў заходнееўрапейскіх краін сваім урадам і інш.).

Багатае святло на праблему праліваюць матэрыялы царкоўнага і свецкага, у тым ліку судовага, справаводства. Асаблівую каштоўнасць маюць прашэнні, заявы, скаргі прыхаджан, брацтваў, прыходскіх святароў, з якіх гісторыя уніі з усімі яе перыпетыямі паўстае праломленай у індывідуальных чалавечых лёсах. Кампактнымі, дастакова дакладнымі і інфармацыйна насычанымі крыніцамі па тэме з'яўляюцца фондушы і завяшчання, інвентары, акты «візітацый» базыльянскіх кляштараў, цэркваў, школ; дадзеныя рэвізій бібліятэк, архіваў, рэестры кніг; ведамасці колькасці прыхаджан, навучальных і дабрачынных устаноў, па асабовым складзе духавенства, стане культавых пабудов, а таксама падпіскі, рахункі, кантракты.

Традыцыйнае ўспрыманне царкоўна-культурных падзей на Беларусі XVII–сярэдзіны XIX ст. і звязаных з імі этнаканфесійных працэсаў істотна ўзбагачаюць і карэктуюць мемуары чыноўнікаў (Г.Дабрынін, І.Жыркевіч), «ліквідатараў» уніі (І.Сямашка, В.Лужынскі, М.Сушкоў), выхаванцаў базыльянскіх школ (І.Ходзька, А.Адынец), рэпрэсаваных святароў і манахаў (Г.Міцэвіч, І.Андрушкевіч, І.Салтановікі), а таксама дзеячкі базыльянскіх манастыроў. Унія пакінула багатую эпістальярную спадчыну. Унікальны характар носяць калектыўныя петыцыі, пратэсты і прашэнні 1830-х г. духавенства і народа супраць уніфікацыі царкоўна-рэлігійнага жыцця. Агонія уніяцтва і постунійная рэчаіснасць адбілася на старонках перыёдыкі (замежная, «Вестник Западной России», «Епархиальные ведомости», «Мужыцкая праўда» і інш.).

На дапамогу даследчыку прыходзяць таксама помнікі уніяцкага кнігапісання і кнігадрукавання, творы сакральнага мастацтва і фальклор, якім вера адбілася ў народнай свядомасці.

Назіранні і высновы дысертацыі грунтуюцца на дакументах і матэрыялах, выяўленых аўтарам у архівах і рукапісных аддзелах бібліятэк Беларусі, Расіі, Украіны, Літвы і Польшчы, а таксама пачарпнутых з айчынных і замежных публікацый крыніц. Найбольш кампактным і навукова значным з'яўляецца «Архіў уніяцкіх мітрапалітаў» (ф. 823 Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва ў Санкт-Пецярбургу). Асэнсаванню праблемы дапамаглі фонды культавых устаноў Нацыянальнага гістарычнага архіва Літвы ў Вільнюсе (ф. 634 «Літоўская грэка-уніяцкая кансісторыя»), Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (ф. 3245 «Беларуская грэка-уніяцкая кансісторыя», ф. 2617 «Тадулінскі манастыр»), Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва Украіны ў Львове (ф. 201 «Грэка-каталіцкая мітрапаліцкая кансісторыя ў Львове», ф. 408 «Протаігуменат манастыроў ордэну Васіля Вялікага ў Львове»). Гісторыя уніяцкай царквы ў гэтых дакументальных комплексах пададзена нібы знутры – з пункту погляду яе кліра і паствы. Карціну царкоўна-рэлігійных падзей канца XVI – першай паловы XIX ст. на Беларусі і звязаных з імі этнакультурных працэсаў праз прызму бачання расійскіх свецкіх і духоўных уладаў утрымліваюць дакументы Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў (ф. 79 «Адносіны Расіі з Польшчай» і інш.) і Дзяржаўнага архіва Расійскай Федэрацыі ў Маскве (ф. 109 «III аддзяленне ўласнай я.і.в. канцылярыі»), Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва ў Санкт-Пецярбургу (ф. 797 «Канцылярыя обер-пракурора Сінода» і ф. 824 «Беларуска-літоўская духоўная калегія Сінода»).

Міжканфесійныя стасункі першай паловы XIX ст., уніяцкае храмабудаўніцтва і асветніцтва, рэформы 30-х г., супраціў дэунізацыі, «падпісной» і антыарганнай кампаніі, акцыі замены служэбнікаў і інш. адлюстроўваюць шматлікія дакументы ф. 1297 («Канцылярыя генерал-губернатора віцебскага, магілёўскага і смаленскага») Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі і ф. 1 («Канцылярыя гродзенскага губернатара») Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Гродне. Каштоўны збор актавых крыніц па тэме ўтрымліваецца ў фамільным архіве Радзівілаў у Галоўным архіве старажытных актаў у Польшчы. Разрозненыя, але ад гэтага не менш цікавыя дакументы выяўлены ў рукапісных аддзелах бібліятэк Вільнюса, Львова, Санкт-Пецярбурга, Варшавы, Кракава, Вроцлава.

Вывучэнне масіва даступных, годных веры крыніц, пры адмове ад іх падзелу на зручныя і нязручныя, дазволіла ўбачыць ашаламляльную супярэчнасць паміж сведчаннем гістарычных помнікаў і намаляваным дарэвалюцыйнай расійскай і савецкай гістарыяграфіяй вобразам уніі; пераканала, што раскрыць аб'ектыўную карціну падзей і працэсаў выкарыстаннем крыніц толькі аднаго лагера немагчыма.

У другой главе «*Набліжэнне Беларусі да заходнееўрапейскай культурнай прасторы праз унію*» на аснове цывілізацыйнага падыходу перасенсоўваюцца прычыны з'яўлення і сутнасць новага веравызнання, інтэлектуальна-культурнае і мастацкае забеспячэнне дзейнасці уніяцкай царквы ў 1596-1839 г. і лёс яе культурнай спадчыны з 30-х г. XIX ст.

У першым раздзеле «*Заклучэнне Берасцейскай уніі ў кантэксце рэлігійна-палітычнай і этнакультурнай сітуацыі ў Еўропе*» аналізуюцца прычыны уніі і ахарактарызаваны мэты яе суб'ектаў. Абвяргаецца тэорыя аб'ектнай ролі Беларусі ў яе заключэнні. Саюз 1596 г. паказаны як падзея, дэтэрмінаваная геацывілізацыйным становішчам Беларусі, яе знаходжаннем у кантактнай зоне двюх культурна-рэлігійных сістэм, і збегам комплексу ўнутраных абставін і еўрапейскіх рэлігійна-палітычных адносін апошняй трэці XVI ст.

У 60-90-я г. XVI ст. Беларусь стала зонай саперніцтва за гегемонію ў гэтым рэгіёне Еўропы двух сусветных рэлігійных цэнтраў – Ватыкана і Канстанцінопальскага патрыярхата і двюх вялікіх палітычных сіл – Польшчы і Маскоўскай дзяржавы. Посттрыдэнцкі каталіцызм звязвае з «рускімі» землямі Рэчы Паспалітай надзею на рэванш за страты ў Рэфармацыі. Ватыкан, які трактаваў лакальную унію як інкарпарацыю, паглыннанне праваслаўнай царквы, пачынае рашучую барацьбу за ўцягванне Беларусі ў сферу свайго ўплыву, намагаючыся парушыць яе традыцыйныя сувязі з хрысціянскім Усходам. У разбурэнні канфесійнага вузла, што звязваў Беларусь і Украіну з Масквой, і дасягненні дзяржаўнай монаканфесійнасці варшаўскаму двару бачыўся залог цэласці і трываласці Рэчы Паспалітай. Прэтэнзіі Масквы на ролю «трэцяга Рыма», узмошчаныя з яе абвясчэннем у 1589 г. патрыярхатам, штурхалі беларуска-ўкраінскую праваслаўную іерархію ў абдымкі першага Рыма. Новая рэлігійна-палітычная сітуацыя ва Усходняй Еўропе вымагае самавызначыцца і Кіеўскую мітраполію. Апагей супрацьстаяння Захаду і Усходу на Беларусі 90-х г. востра паставіў перад ёй, ахопленай рэлігійным антаганізмам, праблему канфесійнага суіснавання і кансэнсуса.

Культурнае «спазненне» беларускага грамадства ад заходнееўрапейскага прагрэса, у многім абумоўленае ахоўна-ізаляцыянісцкай пазіцыяй праваслаўнай царквы; падзенне палітычнага і духоўнага прэстыжу Канстанцінопальскага патрыярхата і звязаны з гэтым заняпад праваслаўя ў ВКЛ, а разам з ім і ўсяго духоўна-культурнага жыцця, з аднаго боку, а, з другога, прыцягальнасць каталіцкага Захаду, які даў прыклад аздаравлення касцёла і кінуў беларускаму і ўкраінскаму народам моцны культурна-інтэлектуальны выклік, схілілі хрысціянскіх лідараў Беларусі аддаць прыярытэт сувязям з заходнехрысціянскім тыпам цывілізацыі.

Няздольнасць праваслаўнай царквы Беларусі перабудавацца ў новай духоўнай і этнакультурнай сітуацыі, што мела сваім вынікам расчараванне эліты, якая спачатку пайшла ў пратэстантызм, а потым у касцёл і праз іх апалячвалася, аслабленне кансалідацыйных працэсаў унутры толькі што аформленага этнасу і пагроза спіхвання беларусаў у шэраг «пазагістарычных» народаў, абумовілі перамогу сіл, якія сталі за царкоўную унію. Змена геапалітычнай і духоўна-культурнай сітуацыі ў Еўропе і новыя рэаліі беларускай рэлігійна-палітычнай і этнакультурнай рэчаіснасці запатрабавалі прывядзення ў адпаведнасць да іх царкоўна-рэлігійнага жыцця. Ідэя яго рэфармавання на шляхах уніі выйшла з беларуска-ўкраінскіх інтэлектуальных колаў, якія ў стварэнні альтэрнатыўнай веры бачылі форму адаптацыі сваёй царквы да новых умоў эпохі, сродак

духоўнага абнаўлення грамадства і ўмацавання яго культурна-рэлігійнай і этнічнай асобнасці ў праваслаўна-каталіцкім атачэнні, а таксама яшчэ адзін крок Беларусі да збліжэння з Заходняй Еўропай. Усведамленню неабходнасці рэформы паспрыяў візіт у 1588–1589 г. у Кіеўскую мітраполію канстанцінопальскага патрыярха Ярэміі.

У другім раздзеле «*Сінтэз візантыйскай культурнай спадчыны, усходнеславянскіх традыцый і заходніх уплываў у беларускім уніяцтве*» прасочаны генезіс веравызнання і ўзаемадзеянне ў ім элементаў розных культурна-цывілізацыйных тыпаў. Духоўнай амбівалентнасці беларускага этнасу уніяцтва проціпаставіла «кансэнсусны тып культуры», заснаваны на падвойным культурным кодзе і псіхалагічна да гэтага этнасу адаптаваны. Культурную дилему Усход-Заход, Канстанцінопаль-Рым яно вырашае як сінтэз каштоўнасцяў, стаўшы, такім чынам, спосабам суіснавання і ўзаемадзеяння праваслаўя і каталіцтва, формай дыялогу культур.

Уніяцтва сінтэзавала на беларускім этнічным грунце візантыйскую культурна-рэлігійную спадчыну (літургія, малітвы, абрады, цырымоніі, таінствы, святы, шанаванне айцоў усходняй царквы, юльянскі каляндар, шлюбны святароў і інш.), старажытныя ўсходнеславянскія традыцыі (царкоўнаславянская мова, святыя і інш.) з заходнехрысціянскімі навацямі (прымат папы рымскага, каталіцкі сімвал веры, шэраг святаў і святых, аўтарытэт каталіцкіх тэолагаў, музыка, скульптура і інш.). Першыя забяспечвалі пераемнасць, апошнія – наватарства уніяцкай сакральнай культуры, а іх ўзаемадзеянне і канкурэнцыя былі крыніцай яе дынамікі. Па асаблівасцях спалучэння гэтых кампанентаў выдзяляюцца наступныя перыяды гісторыі уніяцтва: 1) 1590–1596 г.; 2) 1596 г. – сярэдзіна XVII ст.; 3) другая палова XVII ст. – 1720 г.; 4) 20–70-я г. XVIII ст.; 5) канец XVIII ст. – 1839 г. Аблічча веры і звязаны з ёй уклад жыцця і мадэль хрысціянскай культуры фарміраваліся ва ўзаемадзеянні дзвюх тэндэнцый: арыентальнай, абараняўшай чысціню і недатыкальнасць усходняга абраду, і заходняй, накіраванай на лацінізацыю, якія то ўжываліся разам, то спрачаліся за прырытэт.

На першым этапе выпрацоўваліся тэарэтычныя асновы зместу і аблічча інтэгральнай версіі хрысціянства, акрэсліваліся гарантыі забеспячэння яе самабытнасці і правоў. На другім этапе гэтыя асновы ўвасабляюцца ў жыццё, адбываецца арганізацыйнае афармленне царквы. Новае веравызнанне ўтвараецца шляхам трансфармацыі праваслаўя з захаваннем дастаткова жорсткай пераемнасці, без парушэння базавых каштоўнасцяў і менталітэту беларусаў. Справакаваная 1596 г. рэлігійная сустрэча-сутычка паміж грэчаскім і лацінскім светам у пэўнай ступені стабілізуецца. Царква ў гэты перыяд у асноўным прытрымліваецца замацаваных берасцейскімі артыкуламі першаасноў.

На трэцім этапе ўзмацняецца працэс нарастання ролі заходнехрысціянскіх элементаў, хоць палітычна скіраванае на Заход уніяцтва па-ранейшаму псіхалагічна было арыентавана на Усход. Закладзеныя ў новым царкоўным інстытуце магчымасці самаразвіцця вядуць да яго ўпадаблення да рымскай царквы. Свядома і нявольна лацінізацыя ахоплівае ўсе сферы сакральнага жыцця:

літургію, абрады, дагматыку, арганізацыйную структуру, вонкавы выгляд і інтэр'ер храмаў, лад і стыль жыцця духавенства, нават тэрміналогію, – аднак да памежжа XVII–XVIII ст. яшчэ не была масавай і ўсеахопнай з'явай і практыкаваліся, галоўным чынам, базыльянамі. Відавочнай становіцца змена культурна-дагматычнай арыентацыі, але абрад – сарцавіна рэлігійнай культуры, гарант уласнай ідэнтычнасці, – у цэлым захаваўся нязменным. Чыннікамі лацінізацыі былі іерархі і базыльяне – выхадцы з арыстакратыі, суіснаванне з лаціннікамі, проціпаставленне сябе праваслаўю. У вёску лацінізацыя не пранікла так глыбока, як у горад і мястэчка. Нівеліроўка выклікала супрацьдзеянне белага духавенства, сярод якога ўзнік рух за рэарганізацыю царквы ў духу злучэння 1596 г. Праціўнікамі крайняй лацінізацыі былі мітрапаліты І.Рупцкі, А.Сялява, Я.Суша, Л.Кішка і інш. Пачынаецца раздваенне уніяцкай веры. Двухаблічнасць абарочвалася яе няпэўнасцю, дагматычна-абрадавай блытанінай і няўстойлівасцю. У рымскай палітыцы адносна уніяцтва супрацьдзейнічалі дзве тэндэнцыі: на уніфікацыю і на захаванне асобнасці абрадаў.

На чацвёртым этапе адбываецца ўпарадкаванне нормаў царкоўнага жыцця і абрадавай практыкі, паляпшэнне духоўнай адукацыі і інтэнсіўнае нарастанне заходніх запазычанняў. Мяжа, пастаўленая ім у 1595 г., у XVIII ст. была прайздзена. Замойскі сабор, з аднаго боку, імкнуўся да захавання аўтарытэту візантыйска-славянскай спадчыны, а з другога, легітымізаваў тыя новаўвядзенні, што ўжо аселі, прыжыліся ў царкве (каталіцкія сімвал веры і некаторыя святы і інш.). Акультурацыя уніяцтва, якая пацягнула за сабой змену яго культурнай парадигмы, – вынік прамого і доўгага кантакту з заходнехрысціянскім светам, а не прымусовага навязвання.

Заходнехрысціянскія ўкрапленні ацэньваюцца неадназначна: з аднаго боку, яны ўскладнялі развіццё беларускай культуры, а, з другога, узбагачалі яе новымі элементамі, формамі, рысамі і спрыялі набліжэнню беларускага рэгіёну да заходнееўрапейскай культурнай прасторы, давалі элітам адчуванне сваёй прыналежнасці да заходняй цывілізацыі.

У дзейнасці уніяцкай эліты на пятым этапе бачацца тры плыні, якія паставілі царкву перад выбарам паміж духоўнасцю Усходу і Захаду: 1) «старауніяцкая», якая трымалася карэнняў беларушчыны, шанавала яе, пагаджала з польскай культурай і імкнулася павярнуць веру да літургічных першаасноў (І.Лісоўскі); 2) на зліццё з рыма-каталіцтвам (базыльяне) і 3) на збліжэнне з праваслаўем (І.Сямашка, В.Лужынскі, А.Зубко, І.Тупальскі), якая ў 30-я г. перамагае.

Задуманае і ажыццёўленае як рэлігійная альтэрнатыва ўсходняму і заходняму хрысціянству, уніяцтва адалілася ад першага і не злілася з другім – нібы «завісла» паміж Царградам і Рымам – і было асуджана на пастаяннае балансаванне паміж дзвюма цывілізацыямі, культурамі і рэлігіямі. Пад уплывам вонкавых (барацьба суседніх дзяржаў за культурную дамінацыю на Беларусі, ватыканская палітыка) і ўнутраных фактараў (раздваенне царквы, супярэчнасці паміж белым і чорным духавенствам, дзейнасць апазіцыі) уніяцтву было цяжка ўтрымацца ў залатой сярэдзіне – яго схілялі то ў адзін, то ў другі бок. У рэшце-рэшт яно стала ахвярай культавых інстытутаў, якія само намагалася інтэграваць.

«Стварэнне царквой уласнай сістэмы адукацыі», як паказана ў трэцім раздзеле, было адным з прыкрыттых напрамкаў яе дзейнасці. Спецыфіка культывага інстытута патрабавала і адпаведнай сістэмы адукацыі, якая магла б сінтэзаваць візантыйска-славянскія традыцыі (з усходнім багаслоўем, стараславянскай і грэцкай мовамі) з рымска-каталіцкімі (з заходняй тэалогіяй і латынню). Пры гэтым бачыцца тэндэнцыя супрацьпаставіць «рускую» асвету езуіцкай, выдаткамі якой былі лацінізацыя і паланізацыя беларускай моладзі. Разгортванне сеткі уніяцкіх школ ішло паралельна з падрыхтоўкай кадраў у каталіцкіх навучальных установах Рэчы Паспалітай і замежжа. Буйнейшымі асветніцкімі цэнтрамі уніі сталі Вільня, Мінск, Быцень, пазней – Жыровіцы, Полацк, Баруны і інш. Базыльянскія кангрэгацыі ўдзялялі шмат увагі пытанням падрыхтоўкі адукаваных работнікаў на ніве уніі. На свае сродкі ордэн у XVII – першай трэці XIX ст. забяспечваў шматгадовыя студыі здольных манахаў у краі і за мяжой, утрымліваў школы і прафесароў. З іх дапамогай Пацей і Руккі стварылі новую фармацыю духавенства, якая прынесла карысць сваёй царкве. З ростам яго ведаў ўзрастаў рэлігійная свядомасць вернікаў, большасць якіх з іншых крыніц асветы не магла карыстацца. Адукацыйныя магчымасці базыльян імкнуліся ўзмацніць мітрапаліты А.Сялява, Ц.Жахоўскі, Л.Кішка, уладзімірска-брэсцкі епіскап Л.Заленскі. З XVII ст. базыльянскае школьніцтва пачынае падтрымліваць добразычліва да новай веры знаць. Запрашэнне настаўнікаў з-за мяжы, мажлівасць атрымання адукацыі на Захадзе, карыстанне паслугамі езуітаў, набывцё замежнай літаратуры, а таксама пошукі падтрымкі адукацыйных захадаў у Ватыкане спрыялі пашырэнню міжнародных культурных кантактаў Беларусі з краінамі Еўропы.

Набыткі царквы ў адукацыйнай сферы ў XVII – першай палове XVIII ст. неадназначныя. З аднаго боку, была адкрыта сетка навучальных устаноў рознага тыпу, праз якую падрыхтаваны значны слой прапаведнікаў, педагогаў, вучоных, тэолагаў, як правіла, з ліку базыльян, а, з другога, царква не змагла даць належнай адукацыі свецкаму кліру, што абярнулася яго масавым невуцтвам. Няздольнасць стварыць канкурэнтаздольную езуіцкай адукацыйную сістэму была вялікай няўдачай уніяцтва, бо не дазволіла спыніць дэнацыяналізацыю вярхоў.

Правільна знойдзенае царквой месца ў новых рэаліях эпохі Асветніцтва, пераход у рукі базыльян школьнай справы езуітаў і ўрадавая падтрымка абумовілі значную і карысную ролю уніяцка-базыльянскіх школ у развіцці асветы ў апошняй чвэрці XVIII – першай трэці XIX ст. Заслугай царквы было адкрыццё свецкіх публічных школ у Барунах, Беразвеччы, Брэсце, Талачыне, Жыровіцах, Віцебску, Вярбілаве, Лядах, Паддубісці. Аўтарытэтнымі навучальнымі ўстановамі былі Галоўная семінарыя ў Вільні, Брэсцкая (у Лаўрышаве) і Полацкая семінарыі. Вялікая ўвага ў іх удзялялася свецкім дысцыплінам; навучанне насіла пераважна філалагічны характар і мела патрыятычную скіраванасць. У 20-я г. усур'ёз прапрацоўваўся праект адкрыцця ў Полацку духоўнай акадэміі. Базыльянска-уніяцкія школы прызначаліся для манаства, свецкага духавенства і шляхецкай моладзі. У іх прапавала педагогамі

нямала відных асоб свайго часу, якія падрыхтавалі шмат вядомых царкоўных, культурных, грамадска-палітычных дзеячаў, вучоных і пісьменнікаў. У 30-я г. царква падышла да стварэння школ для дзяцей сялян і мяшчан. На мяжы 20-30-х г. XIX ст. пераарыентаваная на падрыхтоўку кліру да аб'яднання з праваслаўем уніяцкая сістэма адукацыі падверглася карэннай рэарганізацыі, а базыльяне з іх кірункам выхаваўчай дзейнасці, не адпаведным відам урада, былі выцеснены са сферы адукацыі.

У чацвёртым раздзеле разглядаецца «*Кніжная культура царквы*». Ідэйная барацьба вакол уніі дала магутны штуршок развіццю кнігадрукавання. Кніжны патрэбы уніяцкай царквы Беларусі забяспечвалі друкарня Мамонічаў (да 1624 г.) і базыльянскія друкарні: Траецкая ў Вільні (1624–1800 г.) і Супрасльская (1693–1803 г.). Уніяцкае кнігадрукаванне XVII–XVIII ст. мела значэнне агульнанацыянальнага культурнага фактару. Вучоным вядомы 46 кірылічных выданняў Траецкай і 96 – Супрасльскай друкарні¹. Акрамя рэлігійных кніг з-пад іх варштатаў выходзілі слоўнікі і даведнікі, падручнікі, філасофскія, мастацкія творы, календары, працы па геаграфіі, гісторыі, праву, медыцыне, сельскай гаспадарцы і інш. Звыш паловы супрасльскіх друкаў ніяк не звязана з мэтамі базыльянскага ордэна, а 35% прадукцыі выдадзена кірыліцай².

Недахоп друкарскіх магутнасцяў кампенсаваўся рукапіснай кнігай, якая ў XVII–XVIII ст. выкарыстоўвалася ў храмах Беларусі. Калекцыя помнікаў уніяцкага кнігапісання захавалася ў бібліятэках Вільні, Варшавы, Пецярбурга.

Уніяцкая царква назапасіла вялікія кніжныя багачы – прадукцыю ўласных і іншых друкарань ВКЛ і замежжа. Бібліятэкі дапамагалі забеспячэнню яе пастырскай, асветна-адукацыйнай і навукова-літаратурнай дзейнасці. Склад і змест базыльянскіх бібліятэк сведчыць, што ў XVII–XVIII ст. духоўнае жыццё адукаванай часткі беларускага грамадства з уніяцкага асяроддзя знаходзілася пад моцным уплывам культурна-рэлігійных працэсаў, якія адбываліся ў Цэнтральнай і Заходняй Еўропе; уплыў праваслаўнага рэгіёна Еўропы быў на яе нязначным. Базыльянскія бібліятэкі адыгралі станоўчую ролю ў распаўсюджанні на Беларусі і перадачы наступным пакаленням еўрапейскага і сусветнага інтэлектуальнага вопыту.

У пятым раздзеле «*Сакральнае мастацтва*» раскрыты змест культуратворчай дзейнасці уніяцкай царквы ў галіне архітэктуры, жывапісу, скульптуры і музычна-тэатральнага мастацтва. Станаўленне, пашырэнне і развіццё ўласных структур, якое заняло амаль ўсё XVII ст., аб'ектыўна адсоўвала мастацкія праблемы на задні план. Перадумовы для звароту да іх стварыла канчатковае зацвярджэнне царквы ў другой палове стагоддзя. Росквіт уніяцкага сакральнага мастацтва прыпадае на XVIII ст. У гэтай сферы панаваў не падзел, а агульная традыцыя, што аб'ядноўвала праваслаўных і уніятаў. Важнейшымі

¹ Кніга Беларусі. 1517–1917: Зводны каталог / Склад. Г.Я.Галенчанка і інш. – Мн., 1986. – С. 19, 147–189.

² Cubrzyńska-Leonarczyk M. Oficyna supaska. 1695–1803: Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów. – Warszawa, 1993. – S. 142, 182–183.

цэнтрамі развіцця звязанага з уніяй мастацтва былі гарады, у якіх размяшчаліся епіскапскія кафедры (Вільня, Полацк, Віцебск, Брэст, Пінск), або мясцовасці, дзе знаходзіліся галоўныя манастыры (Жыровічы, Мінск, Магілёў, Баруны і інш.). Буйныя храмы і манастыры канцэнтравалі вакол сябе значныя творчыя сілы: будаўнічыя, жывапісныя, скульптурныя, кампазітарскія, музычна-выканальніцкія.

На аснове творчага сінтэзу візантыйскага і заходнееўрапейскага мастацтва ў другой–трэцяй чвэрці XVIII ст. у арэале распаўсюджвання уніяцтва ўзнікае новы мастацкі стыль «віленскае, ці уніяцкае барока». Помнікі, выкананымі ў гэтым стылі (полацкі Сафійскі сабор, цэрквы і манастыры базільян у Барунах, Беразвеччы, Вольна, Талачыне, Жыровічах, Віцебску), Беларусь увайшла ў гісторыю еўрапейскай архітэктуры. Пабудова храмаў паводле заходніх архітэктанічных узораў была праявай імкнення іерархіі да мадэрнізацыі сваіх святынь адпаведна духу часу і да ўздому прэстыжу сваёй канфесіі. Уніяцкі абраз з яго сакральным дэмакратызмам і фалькарызмам, зразумелым глядачу з сацыяльных нізоў, узбагаціў беларускі жывапіс. Засвойваючы еўрапейскую мастацкую культуру, царква ўзяла ў свой арсенал скульптуру і развівала яе па двух напрамках: высокае, арыентаванае на заходнееўрапейскі ўзор, барока, і «нізавое барока» народных майстроў, для якога характэрна дэміфалагізацыя вобразаў святых і нізвязненне іх да зямных сімвалаў пакут народа.

Уніяцкая царква ўвела ў свой рытуал інструментальную музыку і садзейнічала развіццю прафесійнай музычнай, арганнай, а таксама тэатральнай культуры. У сярэдзіне XVIII ст. працавалі базільянскія школьныя тэатры ў Наваградку і Жыровічах.

У шостым раздзеле *«Лёс культурнай спадчыны уніяцкай царквы ў сувязі з рэлігійнай пераарыентацыяй Беларусі канца XVIII – першай трэці XIX ст.»* прасочана рэвізія уніяцкага культыва-абрадавага комплексу, які стаў ахвярай палітыкі царызма, практычнай рэалізацыі на Беларусі тэзіса аб прыярытэце Расіі ў развіцці сапраўдна-хрысціянскай культуры. Рэвізія – вынік канфлікту культур – абярнулася культурным рабаўніцтвам Беларусі. З закрыццём манастыроў былі распатрошаны, рассяяны або знішчаны назапашаныя за 2 стагоддзі базільянскія кнігазборы. Бясследна зніклі, раскраваліся, вывозіліся, разыходзіліся па сотнях рук архівы епархій, манастыроў, прыходаў. Разбурана базільянская сістэма адукацыі. Ачышчэнне царквы ад лацінскіх запазычанняў на падставе ўказа ад 7.02.1834 г. суправаджалася знішчэннем яе начыння, скульптур, абразоў, выкідваннем музычных інструментаў, перабудовай саміх храмаў. Была штучна спыненая традыцыя ў развіцці сакральнага жывапісу. Месца твораў аўтэнтычнага беларускага іканапісу паступова замянялі абразы іншакультурнага паходжання. Пад прэсам знішчальнай машыны апынуліся рэлігійныя кнігі уніятаў.

Падаўленне уніяцкай традыцыі ўвергла беларускае грамадства ў шокавы стан. Прыхаджане апазіцыйна настроенага да змен святара бурна рэагавалі на ўсялякія спробы яе злому. Асабліва моцны адпор духавенства сустрэла выцясненне уніяцкай кнігі прадукцыяй сінадальнай друкарні. Вялікія нараканні ў свецкіх і духоўных колах выклікала антыарганная кампанія.

3-за супраціву выкараненне «даўніны» расцягнулася на дзесяцігоддзі. Нягледзячы на забароны, рэшткі уніяцкай атрыбутыкі, якія ўдалося зберагчы, шанаваліся тайнымі прыхільнікамі уніяцтва ў сярэдзіне – другой палове XIX ст. Абарона уніятамі сваіх сакральных каштоўнасцяў абвяргае стэрэатып, што яны прыўнесены ў беларускую царкву штучна, прымусова і былі народу чужароднымі і непрымальнымі.

Трэцяя глава – *«Уніяцтва ў этнаканфесійнай свядомасці беларусаў»*. У яе першым раздзеле *«1596 год у свядомасці сучаснікаў. Царкоўны менталітэт уніятаў і іх атачэння»* адлюстраваны ўспрыманне саборнага рашэння рознымі коламі грамадства, фактары фарміравання і сутнасць менталітэту уніятаў і іх імідж ў вачах прадстаўнікоў сумежных канфесій і суседніх этнасаў. Падрыхтоўка і ўвядзенне уніі справакавалі інтэлектуальна-культурны выбух і ўсплёск актыўнасці этнасу. На хвалі абуджаных нацыянальна-рэлігійных пачуццяў усё больш шырокія слаі (шляхта, духавенства, гараджане) ўцягваюцца ў працэс фарміравання этнічнай самасвядомасці. Абвастраецца гістарычная памяць і павышаецца гістарычная культура грамадства. Сутыкнуліся два разуменні патрыятызму і абавязку перад продкамі. Намаганні епіскапаў-абнаўленцаў спатыкаюцца аб менталітэт уласнай паствы і падначаленага кліра, выхаваных на трыдцыяналісцкім прынцыпе «чым старажытней, тым сапраўдней», не пачуўшых іх аргументаў аб пашане старасветчыны і вернасці традыцыі. Спачатку грамадства раскалолася на глебе адносін да уніі, якая, замест чаканай кансалідацыі, стала крыніцай яшчэ большай дэзынтэграцыі этнасу па веравызнаўчай прыкмеце. У грамадскай думцы востра паўстала дылема Усход-Заход; у апошнім адны бачылі небяспеку, другія – узор для пераймання. Сутнасць тагачасных спрэчак зводзілася да таго, ці збліжацца з заходнееўрапейскай культурай, ці захавець непарушнымі традыцыйныя каштоўнасці. Ідэалагі кожнага з табараў былі шчыра перакананы, што толькі яны з'яўляюцца выразнікамі інтарэсаў усяго этнасу.

Разгорнутая лідэрамі праваслаўнай апазіцыі антыуніяцкая кампанія мела поспех. Іх намаганнямі, падхопленымі пазней царскай і камуністычнай гістарыяграфіяй, за міжцаркоўным паразуменнем 1596 г. замацавалася рэпутацыя нацыянальнай здрады, а яго дзеячы зняслаўлены і асуджаны на праклён як апошнія нягоднікі і ворагі народа. Моцны масавы супраціў уніі выйшаў, галоўным чынам, ад мяшчанства вялікіх гарадоў. Найбольшую вастрыню супрацьстаянне набывала ў сувязі з барацьбой за культываваную маёмасць. Была арганізавана акцыя «імпічмента» іерархіі. Асабліва моцныя антыуніяцкія настроі назіраліся на мяжы XVI-XVII ст. Асноўнымі іх асяродкамі былі праваслаўныя брацтвы на чале з Віленскім. З 1620 г. гэтыя настроі запанавалі на ўсходзе і поўдні Беларусі, ў раёнах уплыву варожых сіл у міжканфесійных адносінах на Беларусі і Запарожскай сечы. Умяшанне гэтых сіл у міжканфесійныя адносіны на Беларусі выводзіць канфлікт на царкоўную агароджу і прыводзіць да яго інтэрнацыяналізацыі і палітызацыі. Палітыка маскоўскіх уладаў прыводзіла да распальвання антыуніяцкіх настрояў. У сярэдзіне XVII ст. эпіцэнтр супраціву уніі перамяшчаецца на Украіну.

Забойства І.Кунцэвіча стварыла непрыхільныя адносіны да праваслаўя, а рэформы І.Рудкага і пераход М.Сматрыцкага значна ўзмацнілі новую веру. З 1630-х г. яе стала падтрымліваць шляхта, хоць сама яе ў большасці (акрамя дробнай) не прыняла, што вызначыла сялянска-плебейскі характар уніяцкай царквы. Адназначнае часткі Украіны ў 1667 г., падпарадкаванне ў 1686 г. Кіеўскай мітраполіі Маскоўскаму патрыярхату абумовілі ўзмацненне ў другой палове XVII ст. унійных настрояў у грамадстве, колькасны рост і ўнутранае ўмацаванне канфесіі, якая ў XVIII ст., нягледзячы на моцнае супрацьдзеянне звонку, пераўтвараецца ў самую масавую на Беларусі. У 1790 г. у беларускіх паветах ВКЛ было 143 праваслаўных, 283 каталіцкіх і 1999 уніяцкіх прыходаў¹. Працэс пашырэння уніяцтва ішоў не толькі пад прымусам, як тое намагалася прадставіць праваслаўная апазіцыя, але ў значнай ступені добраахвотна. Пайшоўшы ў яе на паваду гісторыкі канца XVIII-XX ст. намалявалі неадпаведную рэчаіснасці гіпербалізаваную карціну рэпрэсій пасля 1596 г.

У залежнасці ад шляхоў прыняцця уніі выдзяляюцца дзве катэгорыі вернікаў: добраахвотныя і нявольныя (фармальныя). Больш слабыя традыцыі суіснавання з заходнім хрысціянствам, больш моцны і арганізаваны супраціў на ўсходзе Беларусі, суседства Расіі з яе лацінафобіяй абумовілі наяўнасць там значнай колькасці людзей, якія толькі ў сілу абставін прыкідваліся лаяльнымі да рэлігійнай згоды.

Менталітэт уніятаў складваўся ў складанай геапалітычнай сітуацыі і непрыяльным акружэнні пад уздзеяннем трох суб'ектаў ціску: праваслаўнай апазіцыі, польскага каталіцкага касцёла і Маскоўскага патрыярхату. Дваістае становішча на памежжы культур, рэлігій, цывілізацый і адначасова імкненне да раўнавагі стварала ў іх адпаведны «адаптацыйны» тып свядомасці, жыццёвы код. Яны здолелі прымірыць у сваёй веры два адгалінаванні хрысціянства і сінтэзаваць розныя культурныя тыпы. Уніяцтва зменшыла варожасць беларускага грамадства да лацінства, але было пазбаўлена сляпога пакланення Захаду і выходзіла паству ў духу адданасці сваёй дзяржаве (ВКЛ). Уніяты лічылі сваю веру больш дасканалай за праваслаўе, але былі дыскрымінаваны рыма-каталікамі, якія навязвалі ідэю польскай нацыянальнай і рэлігійнай выключнасці; і мелі антырасійскі менталітэт. Разлад паміж базылянамі і свецкім клірам моцна аслабляў царкву.

У другім раздзеле «*Барацьба уніяцкай царквы за самавызначэнне ў саюзе з Рымам*» прасочана вытрымліванне уніяцкай іерархіі ўласнай царкоўнай і нацыянальнай лініі пры асваенні новага статуса ў хрысціянскай супольнасці, прааналізаваны уніяцка-каталіцкія стасункі.

У Рыме, Варшаве і Вільні трактавалі міжцаркоўнае пагадненне па-рознаму. Ватыкан намагаўся надаць уніі больш прываблівасці, каб праз яе прыцягнуць да сябе народы еўрапейскага Усходу, але, з другога боку, абмяжоўваў яе разрастанне. Стаўленне ўладных структур Польшчы было неадназначным. Факт

саюзных адносін уніяцкай царквы з каталіцтвам вымагаў яе падтрымкі. Але «руская» царква з асобнай іерархічнай структурай, адмысловым абрадам і з яе імкненнем абмежаваць польскую царкоўна-палітычную экспансію межамі этнічнай Польшчы і Літвы была перашкодай на шляху асіміляцыі ўсходнеславянскага насельніцтва. Непажаданым інстытутам яе рабіла і тое, што яна стала крыніцай «смутаў і разладу» ў дзяржаве, перашкодай для паразумення з казакамі, уцягвала Рэч Паспалітую ў марнатратныя войны. У Польшчы панавала перакананне, што унія ў лепшым разе – гэта толькі кампраміс у пераварочванні «русінаў» у лаціна-палякаў. А некаторыя дзяржаўныя мужы бачылі ў ёй зло, ад якога пакутуе каралеўства. У 1620-я г. у польска-ватыканскіх колах узнікла расчараванне самой ідэяй уніі і намер яе знішчыць. Вышэйшы каталіцкі клір Рэчы Паспалітай быў настроены да уніі, якая нейтралізоўвала разрастанне рыма-каталіцтва на Беларусі, непрыхільна, дыскрымінаваў новую царкоўную арганізацыю, чым адварочваў ад яе беларускую шляхту. Нават польскія спачувальнікі уніі не хацелі заўважаць яе асобнасці, уласнага літургічнага, а тым больш этнічнага характару.

Беларуска-ўкраінская іерархія ішла на унію з яснай устаноўкай захоўваць культурна-рэлігійную тоеснасць сваіх народаў і ўмацоўваць царкоўнае самавызначэнне Кіеўскай мітраполіі. Уніяцкая царква адышла ад праваслаўя, але і трымалася на пэўнай дыстанцыі ад рыма-каталіцызму, найперш у яго польскай форме. Падпарадкаванне напрамую Рыму, мінуўчы польскую каталіцкую арганізацыю, забяспечвала яе пэўную аўтаномію ў Рэчы Паспалітай. Берасцейскія артыкулы ахоўвалі адасоблены статус царквы ў саюзе з Рымам. Хоць у далейшым на уніяцтва распаўсюджваецца каталіцкая дагматыка, знешніх форм усходняга традыцыяналізму яно трымалася вельмі ўпарта.

На працягу канца XVI – першай трэці XIX ст. царква супрацьстаяла экспансіянісцкай палітыцы прывязвання яе да касцёла, апелуючы спачатку да апостальскай сталіцы, а потым да пецярбургскага двара. У Рым няспынна ішлі пратэсты супраць дамаганняў польскага касцёла «загнаць чужых авечак у сваю агароджу». Пераходы на лацінскі абрад былі, як правіла, бяспраўнымі перацягваннямі, якія натыкаліся на рапучы супраціў уніяцкага кліру, выклікалі уніяцка-каталіцкія эксцэсы, якія нярэдка заканчваліся ў царкоўных судах. І.Рудкі, Я.Суша, Л.Кішка наракалі ў Рым на лаціннікаў, хадатайнічалі аб недатыкальнасці сваіх абрадаў, ураўноўванні ў правах з каталіцкім духавенствам.

Папства імкнулася пагасіць разлад, што ўзнік на глебе саперніцтва за першынство ў беларускім свеце, паміж носьбітамі грэчаскага і лацінскага абрадаў. Ватыканскімі дэкрэтамі 1624, 1627, 1744, 1755 г. «рускаму уніяцкаму народу» забараняўся пераход у лацінства. Але яны, як правіла, заставаліся толькі фармальнымі актамі. Рымская курыя не змагла даць яму эфектыўнай абароны ад пануючай нацыі (спачатку польскай, потым рускай) і яе канфесіі, што вяло да дэнацыяналізацыйных страт уніяцтва. Таму уніяцкі клір ўласнымі метадамі (ад скарг і пратэстаў да фізічнай расправы) абараняў сваю кананічную тэрыторыю. Барацьба ішла за кожную душу. Абарона сваёй веры мела апрача іншага

¹ Мараш Я.Н. Очерки истории экспансии католической церкви в Белоруссии XVIII века. – Мн., 1974. – С. 226.

этнаахоўны эффект – уніяцкія дзеячы аберагалі такім чынам і самабытнасць народа, якой яна спрыяла.

Падпарадкаванне ў 1801 г. Сенатам царквы рымска-каталіцкай калегіі прывяло да уніяцка-каталіцкага канфлікту. Праціўнікі лацінскай дамінацыі мітрапаліт Ф.Растоцкі, полацкія архіепіскапы Я.Смагаржэўскі, І.Лісоўскі шукалі ў Пецярбургу, пры пасрэдніцтве Вены і Рыма, заступніцтва ад паглынання уніятаў. У супрацьстаянні польска-каталіцкай «апецы» частка духавенства з XVIII ст. стала звяртаць позірк на блізкую па веры Расію, але спроба на яе абaperціся ў барацьбе супраць экспансіўнага каталіцтва мела для уніі трагічны фінал.

Трэці раздзел «*Уніяцкая царква ў моўных працэсах канца XVI – першай паловы XIX ст.*» асвятляе правядзенне ёй сваёй мэтанакіраванай, усвядомленай моўнай лініі, карэктуючай, аднак, дзяржаўнай палітыкай і культурнымі павезамі часу. Лінгвістычная сітуацыя ў царкве не была статычнай. Мовы то канкурывалі адна з другой (лацінская з царкоўнаславянскай, польская з беларускай, расійская з польскай і беларускай), то сінтэзаваліся (беларуская з царкоўнаславянскай), па-рознаму ўжываліся ў розных сферах царкоўнага жыцця (літургія, казанні, справаводства, адносіны з дзяржаўнымі ўстановамі, лацінскім духавенствам, Рымам) і ў розных асяроддзях (духоўныя саноўнікі, манахі-базыльяне, шэраговы клір, вернікі). У этнамоўных перыпетыях XVII-XIX ст. уніяцкая царква ўдзяляла вялікую ўвагу філалагічнай адукаванасці сваіх кадраў.

Санкцыянаванне ў якасці літургічнай занепадаючай царкоўнаславянскай мовы ўздымала яе прэстыж, падкрэслівала пераемнасць традыцыі, сувязь з іншымі царквамі візантыйска-славянскага абраду, а таксама спрыяла зацвярджэнню этнаканфесійнай ідэнтычнасці беларусаў і ўкраінцаў у царкоўна-рэлігійным кантэксце лацінскай Польшчы. У далейшым царква пайшла па шляху збліжэння царкоўнаславянскай мовы з народнай і яе ўзбагачэння беларускімі моўнымі рысамі, чым працягнула справу Ф.Скарыны.

Уніяцкая царква выкарыстала ўзнікшую на хвалі Рэфармацыі цікавасць да нацыянальнай мовы і дала ёй поўнае права грамадзянства ва ўсіх сферах сваёй дзейнасці (ў паўсядзённым ужытку, палемічнай публіцыстыцы, рэлігійнай літаратуры, справаводстве), акрамя літургічнай. Базыльянская кангрэгацыя 1636 г. узаконіла яе выкарыстанне ў царкве. Увядзенне народнай мовы ў сакральную сферу садзейнічала кансалідацыі беларускай народнасці і з'яўлялася своеасаблівым індикатарам яе афармлення. З улікам моўных рэалій наступнага часу канец XVI – першую палову XVII ст. можна прызнаць эпохай найбольшага ўжывання беларускай мовы ў сакральнай сферы і спрычыненасці да гэтага уніяцкай царквы.

Паланізацыя пачынае пранікаць ў рэлігійнае жыццё ў даберасцейскі перыяд. Пакуль яна была дабраахвотнай, уніяцкую царкву яна не закранула, а пачынаецца тут з другой паловы XVII ст., з узмацненнем польскай дамінацыі на Беларусі. Польская мова дапаўняе «славенска-руская» двухмоўе і гучыць ва уніяцкім асяроддзі тым часцей, чым бліжэй да канца XVII ст. Яе, а таксама латынь пераймае уніяцкая эліта. Але на сярэднім і нізавым узроўнях царкоўнай

лесвіцы, у працы кангрэгацый, сабораў па-ранейшаму панавала беларушчына. Латынь не пусціла на уніяцкай глебе глыбокіх каранёў, бо прыйшла на Беларусь, калі на Захадзе ўжо наступіў яе заняпад.

У XVIII ст. сітуацыя ў грамадстве і уніяцкай царкве мяняецца на карысць польскай мовы. Мова арыстакратыі і адукаваных людзей, яна спускаецца з вяршыні уніяцкай іерархічнай лесвіцы на больш нізкія яе прыступкі. На яе пераводзіцца царкоўнае справаводства. Польска-лацінская тэрміналогія з'яўляецца ў назве іерархіі і культавых інстытутаў. Адзначаецца частковая польскасць «рускага» духавенства. Прыходскае вясковае святарства было больш блізкім да народнай мовы і культуры, чым спаланізаваная свецкая інтэлігенцыя ў гарадах. Пранікненне польскага слова сустрэла супраціў у патрыятычных базыльянска-уніяцкіх колах, які стаў фактарам этнічнай самасвядомасці. Арыентаваная на просты народ, уніяцкая царква рабіла апору на беларускі этнакультурны элемент. У XVIII ст. працягваўся заняпад і забыццё, а таксама набліжэнне да беларускай царкоўнаславянскай мовы. Л.Кішка спрабуе выправіць становішча з кананічнай мовай і робіць «славяна-рускую» мову абавязковай для духавенства. Латынь, хоць у XVIII ст. ужо не адыгрывала той «цывілізуючай» і інтэгруючай у Еўропу ролі, яе пазіцыі ў базыльянскім ордэне, які ішоў на збліжэнне з рыма-каталіцтвам, у яго навучальных установах, царкоўным справаводстве ўмацоўваецца.

У першай чвэрці XIX ст. у царкве, як гэта ні парадасальна, умацоўваюцца пазіцыі польскага слова. Але, атрымаўшы распаўсюджанне сярод шэраговага святарства, якое па-ранейшаму карысталася народнай мовай, яно так і не стала яго родным. З другой паловы 1820-х г. царызм робіць круты паварот у этнамоўнай палітыцы на Беларусі. Аднаўляецца пахіснуты статус царкоўнаславянскай мовы; яна прыводзіцца ў адпаведнасць з расійскай рэдакцыяй. У 1830-я г. ідзе шырокае мэтанакіраванае прымусовае культываванне рускай мовы, спачатку сустрэтай уніяцкім асяроддзем неспрызна. Але паступова яе засвойвае уніяцкая вярхушка як мову зносін з царскай адміністрацыяй і яе прадстаўнікамі на Беларусі.

У лінгвістычных катаклізмах канца XVI – першай трэці XIX ст. уніяцкая царква здолела захаваць сваю моўную спецыфіку – функцыянаванне ў ёй народнай мовы і беларускай рэдакцыі царкоўнаславяншчыны з'яўлялася паказчыкам уключанасці царквы ў нацыянальную культуру. Нацыянальную мову выратавала вёска, на 80% уніяцкая¹, з яе лінгвістычным імунітэтам. І.Сямашка канстатаваў, што «ўвесь грэка-уніяцкі народ размаўляе мовай беларускай ...». К.Гаворскі назваў яе «униатским наречием».

У чацвёртым раздзеле вызначана «*Этнаканфесійная ідэнтыфікацыя уніятаў*». У канцы XVI-XVIII ст. яны лічылі сябе прадстаўнікамі аднаго з праваслаўнымі «рускага» (г. зн. беларускага або ўкраінскага) народа. Гэтым этнаканфесіёнімам яны вызначалі сваю веру, храмы, духавенства, прыходы,

¹ Грыцкевіч А.П. Рэлігійнае пытанне і знешняя палітыка царызму перад падзеламі Рэчы Паспалітай // Весті Акадэміі навук БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1973. – № 6. – С. 63.

навучальныя установы, населеныя пункты. Ім жа іх ідэнтыфікавалі католікі ВКЛ, Польскага карацтва, Рым, улады, а таксама праваслаўнае насельніцтва Рэчы Паспалітай, якое, аднак, прэтэндавала на сваё выключнае права на «рускасць». Справакаваная 1596 г. пастаноўка пытання, хто з'яўляецца сапраўдным русінам, спрычынілася да каласальнага росту этнічнай самасвядомасці. Прапрацаваны намі комплекс крыніц беларускага, польскага, ватыканскага паходжання не ўтрымлівае атоесамлівання уніятаў з палякамі ў 1596-1772 г. Затое ў Расіі ў XVII – пачатку XX ст. на іх экстрапаліравалі назву культурна дамінуючага ў Рэчы Паспалітай этнасу. Унія прыдала беларусам канфесійнае адрозненне ад рускіх Масковіі і, такім чынам, вяла да дыферэнцыяцы адзінай «русі».

З канца XVIII ст. ва уніяцкім асяроддзі і кантактуючых з ім расійскіх урадавых колах пашыраецца ўжыванне этноніма «беларускі» ў дачыненні да яго культавых інстытутаў і вернікаў, галоўным чынам, усходніх раёнаў Беларусі і «літоўскі» – адносна духавенства, прыхаджан і ўстаноў культу захаду і цэнтру Беларусі. Ва ўскладнёнай этнаканфесійнай абстаноўцы 1772-1839 г. пад уздзеяннем касцёла, мясцовай спаланізаванай шляхты і афіцыйнай расійскай прапаганды адбываецца старата уніятамі сваёй «рускай» свядомасці з аднаго боку, і набыццё польскай, пры ўсім тым, што яны заставаліся чужымі польскім нацыянальным памкненням, а, з другога, «прасвятленне» царызма, які раптам убачыў у іх сваіх супляменнікаў расіян. «Новы» этнічны тып уніята вызначаўся ў тагачасных крыніцах неалагізмам «беларускія палякі».

У пятым раздзеле разгледжана *«Дэфармацыя этнічнай самасвядомасці уніятаў у сувязі са скасаваннем іх веры»*. З канца XVIII ст. Расія і Польшча канкурыравалі за падпарадкаванне уніятаў свайму панаванню, найперш праз рэлігію. У гэтай барацьбе пытанне стаяла такім чынам: ці стануць яны палякамі, ці ўзмацняць рускую нацыю. Этнічная адметнасць і рэлігійная вызначанасць уніятаў канкурыруючымі бакамі ў разлік не прымаліся.

Зыходзячы з памылковага прынцыпу, што расіянне, беларусы і ўкраінцы – гэта адзіны рускі народ і ўсё, што перашкаджае іх адзінству, трэба нішчыць, урад Мікалая I бярэ курс на радыкальную змену этнаканфесійнага аблічча 1,5 млн. беларускіх уніятаў. Скасаванне уніі стала кульмінацыйным пунктам першага этапу русіфікацыі Беларусі. На ўзор расійскай праваслаўнай царквы нівелююцца ўсе знешнія атрыбуты уніяцкай веры – прадметы культу, абрады, святыя і святы, інтэр'ер і начынне храмаў, рэлігійныя кнігі, спевы, убор духавенства і інш. Верныя пачынанням урада епіскапы І.Сямашка і В.Лужынскі інспіравалі «сваяцкія пачуцці рускага духу» ў падначаленага кліра, схіляючы яго на пазіцыі нацыянальнага канфармізму. Ішла замена складу новаправаслаўнага святарства Беларусі на асоб рускага паходжання і расійскай адукацыі. Новы кірунак – «выхаванне і адукацыя моладзі ў духу нацыянальна-расійскім» – быў зададзены уніяцкай сістэме асветы. Адбываецца «водворение русского элемента» ў яе гістарычную свядомасць. Заканадаўства аб канфесійна змешаных шлюбам таксама рабіла беларускіх уніятаў жыватворчым матэрыялам для колькаснага росту рускай нацыі. Была праведзена айканімічная чыстка. Прышчэпліванне расійскай тоеснасці ўнесла замяшанне і блытаніну сярод і без таго «рускіх»

уніятаў, ускладніла іх этнічную самаідэнтыфікацыю. Адны схіліліся ў бок польскай тоеснасці. Другія зразумелі, што яны цяпер сталі «сапраўднымі рускімі». Трэція ўсведамлялі сваё адрозненне ад расіян.

Унія была выключана з працэсу этнагенеза беларусаў напярэдадні яго якасна новага этапа – этапа станаўлення нацыі. Вернікаў разабралі касцёл і праваслаўная царква, якія арыентавалі іх на польскую або рускую культуру і адпаведную самасвядомасць.

У шостым раздзеле *«Праявы этнаканфесійнага патрыятызму ў адказ на злом уніяцкай традыцыі»* ахарактарызаваны этапы, сацыяльная база, формы і праявы антыўз'яднаўчага руху. За 2,5 стагоддзі народ паспеў прывязацца да веры, якая у многім адпавядала яго этнакультурным памкненням і сацыяльнаму статусу і трымалася цяпер на аўтарытэце духавенства і народным традыцыяналізме. «Уз'яднанне» змяніла не толькі рэлігію, але і парушыла ўсталяваную хаду жыцця, узбударажыла народ. Асабліва нялёгка было пераадолець гэты царкоўна-гістарычны рубаж старэйшаму пакаленню і тым вернікам, якія лічылі уніяцтва сваёй рэлігіяй і не бачылі патрэбы мяняць. У экстрэмальнай сітуацыі шматгадовага наступу на іх веру уніяцкая супольнасць (сялянства, духавенства, шляхта) кансалідуецца, мабілізуе сілы самазахавання. Абуджаецца яе этнічная свядомасць, тады яшчэ ў многім вызначаная канфесійным фактарам.

Дэунізацыя праведзена ў тры этапы: 1780-я г., 1794–1795 г. і 1830-я г. У 1794–1795 г. унія была амаль цалкам выкаранена на тэрыторыі Украіны пад уладай Раманавых, – «ўз'яднана» да 1,5 млн. чалавек. Беларускія уніаты аказаліся больш адданымі сваёй веры – напярэдадні трэцяй акцыі іх налічвалася столькі ж. З канца XVIII ст. пагрозлівыя маштабы для дзяржаўнай рэлігійнай палітыкі прыняло бадзянне па вёсках святароў, пазбаўленых прыходаў за адмову змяніць веру. Яны неслі людзям сваю крыўду і абурэнне і заклікалі моцна трымацца веры продкаў. Калектыўная адмова духавенства сказалася на настроях народа. «Уніяцкія дзёрзкія бунты» ставілі справу «ўз'яднання» на мяжу зрыву. Да 90% «ўз'яднаных» вярнуліся ў сваю веру з лібералізацыйнай часоў Паўла I. Частка уніятаў, чые продкі супраціўляліся лацінізацыі, калі іх сталі заганыць у праваслаўе, знайшлі прытулак у касцёле. Але і на гэтым этапе уніяцкая царква не намервалася стаць пастаўшчыцай паствы для рымскага каталіцтва, а абараняла сваю веру ад яго замаху.

З 1833 г. наступ на уніяцкую царкву набывае форму яе пераследу, справакаванага актыўнай дапамогай духавенства паўстанцам 1830-1831 г. Царкву прызналі ворагам расійскіх інтарэсаў на Беларусі і некаторыя асобы ва ўрадзе ўбачылі адзінае вырашэнне уніяцкай праблемы ў яе зліквідаванні. На рэлігійную канверсію 1833-1839 г. вернікі адказалі дастакова высокім узроўнем этнаканфесійнага патрыятызму. Уездныя суды былі завалены справамі аб «адпадзенні» іх назад, ва унію. Найбольш актыўны і арганізаваны антыўз'яднаўчы рух разгарнуўся на ўсходзе Беларусі, дзе сярод уніятаў была больш значная, чым на захадзе, доля шляхты – найбольш апазіцыйнага тады саслоўя. Супраціў дэунізацыі праходзіў у розных формах, якія дыктаваліся

метадамі падаўлення веры. Духавенства адмаўлялася даваць падпіскі, прымаць новыя служэбнікі, уносіць змены ў храм і набажэнства, схіляла новаправаслаўных да вяртання ў сваю веру, падавала калектыўныя пратэсты, петыцыі на імя цара. Адданыя уніі вернікі выганялі місіянераў і камісіі па пераварочванні, абаранялі свае храмы ад перадачы ў праваслаўнае ведамства, байкатавалі змены ў іх інтэр'еры і начынні, навізаную абраднасць. Адказам улад на шырокі масавы супраціў былі рэпрэсіі: аддаленне ад прыходаў і ізаляцыя «ненадзейных» святароў у манастырах, турэмнае зняволенне «ўпартых» прыхаджан, паліцэйскі нагляд і дэпартацыя апазіцыйнай шляхты. У Пецярбургу ўсур'ёз чакалі выбуху бунтаў – рашэнне Полацкага сабора абнародавалі толькі пасля ўвядзення ў найбольш выбухованебяспечныя населеныя пункты вайскавай сілы, спецыяльна выкліканай тады на Беларусь.

Выкрэсліўшы унію з расійскай статystыкі, улады пачалі выкрэсліваць яе з сэрца і памяці людзей. У іх выпрацоўвалася пачуццё ўдзячнасці за знішчэнне іх веры. Першапачатковы адкрыты супраціў быў падаўлены, але яшчэ доўга захоўвалася скрытае незадавальненне экс-уніятаў сваім вымушаным новым канфесійным станам. У 1856–1860 г. быў арганізаваны шэраг карных аперацый супраць вызнаўцаў уніі (в. Поразава Ваўкавыскага п., в. Дзярновічы Віцебскай губ. і інш.), якія легалізаваліся з уступленнем на трон Аляксандра II. Дух і традыцыі уніяцтва жылі на Беларусі да пачатку XX ст. Больш моцная настальгія па страчанай веры адчувалася на захадзе. Галоўнай умовай выкаранення веры стала змена пакаленняў.

Праведзенае даследаванне дало падставы для наступных высноў, адлюстраваных у *Заключэнні*:

1. Берасцейская унія – з'ява культурна-цывілізацыйнага пагранічча, унікальны духоўны вопыт беларускага і ўкраінскага народаў, гістарычна дэтэрмінаваны геапалітычным становішчам Беларусі. Яна завяршыла канфесійна-культурныя пошукі, якія ішлі тут на працягу XVI ст., і з'явілася ў выніку збегу як комплексу еўрапейскіх рэлігійна-палітычных адносін 60–90-х гадоў XVI ст., так і ўнутраных абставін. З апошніх галоўным было імкненне часткі беларускай і ўкраінскай інтэлектуальнай эліты да пераадолення духоўнага крызісу грамадства праз перабудову царкоўна-рэлігійнага жыцця на шляхах інтэграцыі з каталіцкім посттрыдэнцкім Захадам, які кінуў культурна-інтэлектуальны выклік усходнеславянскаму свету і даў прыцягальны прыклад аздараўлення культавых інстытутаў.

Інтэрэсы суб'ектаў уніі не супадалі. У мэтах, умовах і мясцовай практыцы яна ў той ці іншай ступені мела характар этнаабароны, захавання ўласнай духоўнай тоеснасці. Лідэры уніяцкай царквы дастаткова паслядоўна адстойвалі мясцовыя рэлігійна-палітычныя і этнакультурныя інтарэсы на фоне польска-ватыканскай палітыкі. Сімпацыі Рыма і польска-каталіцкіх колаў да уніяцтва з яго прэтэнзій на царкоўна-культурную індывідуальнасць і супрацьдзеяннем лацінізацыі не варта перабольшваць. Змена абраду з усходняга на лацінскі была пастаяннай крыніцай непаразуменняў паміж уніяцкай і каталіцкай царквамі. Уніяцкая іерархія намагалася спыніць гэту практыку апекавання да папства [1–3, 15, 19, 26, 39, 40, 47, 54, 59, 74, 84, 92].

2. Уніяцтва стала натуральным месцам спаткання дзвюх хрысціянскіх традыцый і сінтэзавала на мясцовай глебе розныя культурныя пачаткі Беларусі, ахапіўшы глыбокія пласты жыцця людзей, асветы, мастацтва. Яно стваралася на спрадвечнай візантыйска-славянскай аснове з дапушчэннем заходніх запазычанняў і развівалася ва ўзаемадзеянні дзвюх тэндэнцый: на захаванне чысціні ўходняга абраду і на яго лацінізацыю, якія то ўжываліся разам, то спрачаліся за прыярытэт, чым забяспечвалі дынаміку культурна-гістарычнага аблічча уніяцтва. Узнікшай на скрыжаванні дзвюх культур і царкваў уніяцкай веры было накіравана балансаваць паміж імі, і схіленне ў адзін ці другі бок было аднолькава небяспечным, бо пагражала стратай уласнай канфесійнай ідэнтычнасці. Заходнехрысціянскія запазычанні ўваходзілі натуральным шляхам, калі для іх ужо мелася глеба. Прыўнесены штучна выклікалі адпор і нараджалі рух за рэарганізацыю царквы ў духу берасцейскіх умоў. Мяжа, пастаўленая навацыям гэтымі ўмовамі, была прайойдзена ў XVIII ст. Супраць змены літургічнай традыцыі выступалі І.Рупкі, А.Сялява, Я.Суша, Л.Кішка, І.Лісоўскі. Эвалюцыя уніяцкай веры адбывалася пад уплывам наступных фактараў: пазіцыя Рыма, палітыка ўрада Рэчы Паспалітай, паслядоўнасць правядзення ў жыццё ўласнай царкоўнай і нацыянальнай лініі, этнаканфесійная свядомасць вернікаў [1, 3, 15, 23, 30, 35].

3. 1596 год унёс дынаміку ў, здавалася, нерухомыя пласты гісторыі: выклікаў усплёск актыўнасці беларускага этнасу, стаў каталізатарам росту этнічнай, культурнай, канфесійнай і гістарычнай самасвядомасці па абодва бакі уніяцка-праваслаўнага муру, спрыяў павышэнню гістарычнай культуры. Разам з тым ён паглыбіў рэлігійнае супрацьстаянне ў грамадстве і спарадзіў супрацьлеглыя ацэнкі сучаснікаў. Ідэалагі кожнага з табараў толькі сябе лічылі выразнікамі інтарэсаў народа, ад яго імя апекавалі і менавіта на аснове сваёй веры бачылі шлях кансалідацыі рэлігійна неаднароднага этнасу. Арганізатары уніі ўсведамлялі сваю справу годнай, законнай, нават выратавальнай, уяўлялі яе фактарам абнаўлення хрысціянства, яднання, выканання волі продкаў, але спатыкнуліся аб менталітэт па-традыцыяналісцку арыентаванай праваслаўнай большасці. Іх апаненты бачылі ў берасцейскай мадэлі уніі здраду свайму народу, Айчыне, знявагу нацыянальна-рэлігійных традыцый. Сутыкнуліся два разуменні абавязку перад духоўнымі традыцыямі і звычкамі продкаў: абнаўленскае і традыцыяналісцкае.

Барацьба уніяцкай царквы за кананічную прастору, з аднаго боку, і антыуніяцкі рух, з другога, сталі крыніцай пастаянных узрушэнняў у дзяржаве. Асабліва моцныя антыуніяцкія настроі панавалі да сярэдзіны XVII ст. З 30-х г. настроі шляхты, а з другой паловы стагоддзя – і ўсяго грамадства паварочваюцца ў бок уніі.

Шляхі прыняцця веры вызначылі наяўнасць дзвюх катэгорый вернікаў: добраахвотных і нявольных. Прымяненне прымусу абарочвалася яе фармальным прыняццем. Набліжэннем да каталіцкага Захаду уніяты адігтурхнулі ад сябе праваслаўнае насельніцтва ВКЛ і афіцыйную Расію, якая падагрвала антыуніяцкія настроі на Беларусі. Яны не былі прыняцця роўнымі і на Захадзе. Польска-каталіцкія

колы прышчэплівалі уніятам комплекс ніжэйшасці і няпоўнавартаснасці, чым разбуралі іх этнаканфесійную самасвядомасць. Уніяты ўпадабалі сваёй веры, лічылі яе больш дасканалай ў параўнанні з праваслаўем; разам з тым, яны былі пазбаўлены сляпога пакланення Захаду, выходзіліся царквой у духу вернасці сваёй дзяржаве (ВКЛ) [1–3, 11, 14, 24, 34, 44, 53, 66, 68, 73, 85, 86, 88–90].

4. 1596 год даў моцны штуршок актывізацыі інтэлектуальна-культурнага жыцця, якая праявілася ў літаратурным уздыме, развіцці перакладчыцкай дзейнасці, кароткачасовым узлёце кірылічнага кнігадрукавання, актывізацыі школьнай справы, навуковага вывучэння мінулага, увядзенні нацыянальнай мовы ў сакральную сферу. Культуратворчая дзейнасць уніяцкай царквы спрыяла павышэнню ўзроўню пісьменнасці і асветы на Беларусі, падрыхтоўцы значнага пласту інтэлігенцыі, стымулявала развіццё архітэктуры, жывапісу, скульптуры, музычна-тэатральнага мастацтва, пашырала міжнародныя кантакты, садзейнічала ўключэнню Беларусі ў еўрапейскі культурны час. Стабілізацыя царквы ўзмацняе з канца XVII ст. яе культуратворчую дзейнасць, росквіт якой і нараджэнне новых творчых павеваў адбываецца ў XVIII ст. У сувязі з функцыянаваннем уніяцкай царквы фарміруецца пласт мастацкай культуры з выразна акрэсленымі нацыянальнымі асаблівасцямі.

Рэвізія уніяцкага культурна-абрадавага комплексу, якая спадарожнічала духоўнай пераарыентацыі Беларусі канца XVIII – першай паловы XIX ст., і запаўненне вызваленай нішы кантоўнасцямі іншакультурнага паходжання – гвалтоўны і штучны працэс, які абярнуўся вымыслом значнага пласту нацыянальнай культуры і разрывам культурнай пераемнасці [1, 3–5, 7, 8, 18, 28, 43, 47, 49, 51, 63, 64, 76].

5. Уніяцкая царква праводзіла сваю мэтанакіраваную і ўсвядомленую, арыентаваную на ўласную паству – просты беларускамоўны народ і дробную шляхту, моўную лінію. У яе аснове ляжала ўвядзенне ў сакральную сферу беларускай мовы пры захаванні кананічнасці царкоўнаславянскай, якая падвяргалася дэмакратызацыі і беларусізацыі, што было паказчыкам уключэнасці царквы ў нацыянальны культурны кантэкст. У канцы XVI – першай палове XVII ст. яна задавала тон у беларусізацыі царкоўна-рэлігійнага жыцця. Лінгвістычная сітуацыя ў царкве карэктывалася дзяржаўнай палітыкай і культурнымі павевамі часу. Пашырэнне польскай мовы было працэсам эвалюцыйным і з’яўлялася адлюстраваннем змены моўных арыентацый у грамадстве. Яна загучала ў царкве спачатку эпизадна, а бліжэй да канца XVII ст. – усё часцей, і спускалася з вяршыні ієрахічнай лесвіцы і базыльянскага ордэна, прадстаўленых выхадцамі са шляхецкага саслоўя, на яе сярэдня і ніжэйшыя прыступкі. Пранікненне польскага слова выклікала супраціў патрыятычна настроеных уніяцка-базыльянскіх колаў. Латынь была прынята духоўнай элітай, але шырокага распаўсюджвання ва уніяцкім асяроддзі не атрымала. На нізавым узроўні царкоўнай лесвіцы і ва уніяцкай вёсцы з яе лінгвістычным імунітэтам народная мова захавалася да 1839 г.

У першай чвэрці XIX ст. у царкве ўзмацняюцца пазіцыі польскай мовы, з другой паловы 1820-х г. культывуецца расійская мова. Тады ж аднаўляецца пахіснуўся ў XVII–XVIII ст. статус царкоўнаславяншчыны, якая была прыведзена ў адпаведнасць з расійскай рэдакцыяй [1, 3, 4, 7, 9, 22, 24, 54, 57, 59, 90].

6. Прыняцце уніяцтва не змяняла этнічнай тоеснасці вернікаў. Яго носьбіты аднолькава з праваслаўнымі лічылі сябе, сваю веру, абрады, храмы, духавенства, прыходы, населеныя пункты «рускімі». У XVII–XVIII ст. «рускасць» уніятаў прызнавалі Польшча, Ватыкан, мясцовае праваслаўнае насельніцтва. Арэал распаўсюджвання гэтай канфесіі супадае з акрэсленай ў XIX – пачатку XX ст. этнічнай тэрыторыяй Беларусі. Уніяцтва спрыяла этнічнай індывідуалізацыі беларусаў ва ўсходнеславянскай супольнасці, дыферэнцыяцыі раней «адзінай русі».

З канца XVIII ст. адбываецца падрыў этнаканфесійных стэрэатыпаў «руска»-уніяцкага насельніцтва ВКЛ: яму накідваецца польская і расійская тоеснасць, што вяло да двайной дэнацыяналізацыі беларусаў. Асноўны масіў уніятаў стаў этнічным матэрыялам для росту расійскай народнасці. Старая «рускасць» была ператворана ў «расійскасць» [1, 3, 6, 24, 27, 31, 41, 57].

7. Дзеінізацыя 1780–1839 г. абярнулася асабістымі і сацыяльна-грамадскімі драмамі. Яна выклікала масавую праяву этнаканфесійнага патрыятызму народа, які адказаў адданасцю сваім пастырам, абрадам, традыцыям. Антыўз’яднаўчы рух ахапіў усю Беларусь, хоць меў больш актыўны і арганізаваны характар на ўсходзе, і дасягнуў апагею ў другой палове 1830-х г. Яго сацыяльную базу складалі шэраговае духавенства, базыльяне, шляхта, сяляне. Рух умацоўваў сувязь між пакаленнямі і праяўляўся ў абароне сваіх сакральных рэліквій і выкарыстанні забароненай культавай атрыбутыкі, выгнанні місіянераў і камісій па пераварочванні, байкоце новаправаслаўнага духавенства і накінутай абраднасці, у прыцягненні да касцёла, адмове святароў ад удзелу ў «падпісной» кампаніі, непрыняцці новых служэбнікаў, падачы калектывных пратэстаў, апеляцый на царскае імя. Настальгія па уніі і страчанай разам з ёю сакральнай культуры захоўвалася да пачатку XX ст. [1, 3, 16, 24, 32, 38, 41, 48, 90].

СПІС АПУБЛІКАВАННЫХ ПРАЦ

Кнігі

1. Марозава С.В. Уніяцкая царква ў культурна-гістарычным развіцці Беларусі (1596-1839 гг.): Навучальны дапаможнік / Гродз. дзярж. ун-т імя Я.Купалы. – Гродна, 1996. – 111 с.
2. Гісторыя Беларусі: У 2 ч. Ч.1. Са старажытных часоў да канца XVIII ст. : Курс лекцый / І.П.Крэнь, І.І.Коўкель, С.В.Марозава, С.Я.Сяльверстава, І.А.Фёдараў. – Мінск: РІВШ БДУ, 2000. – 656 с. (С. 5–11, 36–176, 187–356, 390–495, 520–553, 584–624).
3. Марозава С.В. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596 – 1839 гады) / Пад навук. рэд. У.М.Конана. – Гродна: ГрДУ, 2001. – 352 с.

Артыкулы ў часопісах, зборніках навуковых прац,
матэрыялах канферэнцый

4. Палуцкая [Марозава] С.В. Уніяцкая царква кантэксте культурна – гістарычнага развіцця Вялікага княства Літоўскага // Наш радавод: Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі «Культура народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі». Гродна, 22-24.10.1991 / Под ред. Д.В.Карева. – Гродна, 1991. – Кн. 3, ч. 2 - С. 218–226.
5. Палуцкая С.В. Медыцынская літаратура в базилянских библиотеках Беларуси // Дзеячы аховы здароўя і медыцынскай навукі Беларусі і Літвы на пераломе XVIII–XIX стагоддзяў: Матэр. навук.-практ. канф., 11-12 траўня 1992 г. / Мін-ва аховы здароўя РБ. – Гродна – Белавічы, 1992. – С. 94–97.
6. Палуцкая С. Этнічная ідэнтыфікацыя вернікаў-уніятаў у крыніцах XVII – першай паловы XIX ст. // Беларусіка – Albaruthenica. Кн. 2: Фарміраванне і развіццё нацыянальнай самасвядомасці беларусаў / Рэд. А.Анціпенка і інш. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – С. 298 – 306.
7. Палуцкая С.В. Старажытнейшыя бібліятэкі Гродзеншчыны // Наш радавод: Матэрыялы міжнародн. навук. канф. «Царква і культура народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі. XIII – пач. XX ст.», Гродна, 28 вер.-1 кастр. 1992 г. – Кн.4 (ч.1) / Бел. дзярж. музей гісторыі рэлігіі / Адк. рэд. і ўклад. Д.Караў. – Гродна, 1992. – С.155–163.
8. Палуцкая С.В. 3 гісторыі інтэр'ера Каложскай царквы // Археалагічныя помнікі Гродзеншчыны: Матэрыялы навук.-практ. канф., Гродна, 26 лістап. 1991 г. / Ін-т гісторыі АН Беларусі. – Гродна, 1992. – С. 57–59.
9. Палуцкая С.В. Родная мова і лінгвістычныя дысцыпліны ва уніяцкіх школах Беларусі (XVII – першая палова XIX ст.) // Праблемы нацыянальнай філалагічнай адукацыі ў ВНУ Беларусі: Матэрыялы

- рэспубл. навук.-метад. канф., Гродна, 22-23 красав. 1992 г. / Гродз. дзярж. ун-т ім. Я.Купалы. – Гродна, 1993. – С. 78–86.
10. Палуцкая С.В. Статуты Вялікага княства Літоўскага ў гістарыяграфіі (на матэрыялах канфесіянальнай праблематыкі) // 1566 Metu antrasis Lietuvos Statutas. – Vilnius, 1993. – S. 113–123.
 11. Палуцкая С.В. Пачатковая гісторыя уніяцтва і Наваградак // Наваградскія чытанні – 3: Матэрыялы міжнар. навук. канф., прысвеч. 740-годдзю каранання Міндоўга / Аддзел культуры Навагр. гарвыканкама, Навагр. гіст.-краязн. музей. – Навагрудак, 1993. – С. 30–40.
 12. Палуцкая С.В. Грамадска-палітычныя і нацыянальна-культурныя аспекты адроджэння уніяцтва на Беларусі // Беларусістыка. Незалежнасць Беларусі: актуальныя праблемы – шляхі іх вырашэння: Матэрыялы навук. сесіі Аддзялення гуманітарных навук «Беларусь: Шляхі абнаўлення і развіцця», Мінск, 3–4 лістапада 1993 г. / АН Беларусі. – Мінск, 1994. – С. 150–152.
 13. Палуцкая С.В. 3 гісторыі уніяцтва на Лідчыне // Наш радавод. Кн.6: 3 гісторыі Лідчыны: Матэрыялы міжнар. гіст.-краязн. чытанняў у Лідзе, 24-26 ліпеня 1993 г. / Гарадзенская краязнаўчая асацыяцыя / Уклад. і рэд. А.У.Богуш. – Ліда, 1994. – С.66–73.
 14. Палуцкая С.В. Культурныя каштоўнасці ў міжканфесійнай барацьбе канца XVI – першай паловы XVII ст. у Вялікім княстве Літоўскім // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь (новыя канцэпцыі і падыходы): Усебеларус. канф. гісторыкаў, Мінск, 3-5 лютага 1993 г.: У 2 ч. Ч.1: Гісторыя Беларусі. – Мінск: Універсітэцкае, 1994. – С.81–87.
 15. Палуцкая С. Беларусь канца XVI – пачатку XVII ст. (Напрамкі культурна – рэлігійнай арыентацыі) // Беларусіка – Albaruthenica / Рэд. А.Мальдзіс і інш. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – Кн. 3: Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры, іх узаемадзеянне. – С. 138–154.
 16. Połuckaja S. Narodowo-religijna sytuacja w gubernii grodzieńskiej w I połowie XIX wieku // Narod i religia: Materiały z sesji naukowej / Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego / Pod red. T.Stegnera. – Gdańsk, 1994. – S. 123–126.
 17. Палуцкая С.В. С.Б.Юндзіл: Жыццё і творчасць // Славутыя людзі Воранаўшчыны: Матэрыялы навук.-практ. канф., Воранава, 3 снежня 1992 г. / Воранаўскі раённы савет народн. дэп., Ін-т гіст. АН Беларусі. – Гродна – Нача, 1994. – С.29–33.
 18. Палуцкая С.В. Барунская базыльянская школа і яе выхаванцы // Ашмяншчына: Гісторыя і сучаснасць: Матэрыялы навук.-практ. краязн. канф., Ашмяны, 15 кастр. 1993 г. – Гродна – Ашмяны, 1995. – С. 25–34.
 19. Палуцкая С.В. Брестская церковная уния 1596 года – ответ на культурно-религиозный вызов Запада // Контактные зоны в истории Восточной Европы: перекрестки политических и культурных взаимовлияний / Ин-т рос. истории Рос. Акад. наук. – М., 1995. – С.101–115.

20. Палуцкая С.В. Вацлаў Ластоўскі пра паркоўную унію як нацыянальна-культурную з'яву // Беларусіка = Albaruthenica. Кн. 4: Яўрэйская культура Беларусі і яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі; Вацлаў Ластоўскі – выдатны дзеяч беларускага адраджэння. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – С. 294–298.
21. Марозава С.В. Брэсцкая унія ў нацыянальна – культурным развіцці Беларусі (гістарыяграфія праблемы) // 3 гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі) / Пад рэд. М.В.Біча і П.А.Лойкі. – Мінск: НКФ «Экаперспектыва», 1996. – С. 5–16.
22. Марозава С.В. Моўная палітыка і практыка уніяцкай царквы ў Беларусі // 3 гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі) / Пад рэд. М.В.Біча і П.А.Лойкі. – Мінск: НКФ «Экаперспектыва», 1996. – С. 104–116.
23. Марозава С.В. «Каб нам было вольна, згодна з нашым звычаем» // Беларуская мінуўшчына. – 1996. – № 4. – С. 4–7.
24. Марозава С.В. Берасцейская унія і этнічная свядомасць беларусаў // Беларускі гістарычны агляд. – 1996. – Т. 3, сшытак 2. – С. 159–180.
25. Марозава С. Лаўрышаўскі манастыр – першы манастыр Наваградчыны // Наваградскія чытанні. Вып. IV / Навук. рэд. В.Ф.Кушнер. – Мінск: Беларускае выдавецкае Таварыства «Хата», 1996. – С. 55–58.
26. Марозава С. Перадумовы Берасцейскай уніі: этнакультурны аспект // III Міжнародны конгрэс украіністаў. Історія. – Ч. 1. – Харьків, 1996. – С. 189–191.
27. Марозава С.В. Дэфармацыя нацыянальнай самасвядомасці беларусаў у сувязі са скасаваннем Брэсцкай уніі // Наш радавод. Кн.7: Матэрыялы міжнар. навук. канф. «Гістарычная памяць народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі. XIII–XX ст.», Гродна, 3–5 ліпеня 1996 г. /Заходне-беларускі гуманітарны цэнтр даследаванняў Усходняй Еўропы / Пад рэд. Д.У.Карава. – Гродна, 1996. – С. 376–379.
28. Марозава С. Лёс культурнай спадчыны уніяцкай царквы ў Беларусі // Спадчына. – 1996. – № 6. – С. 100–118.
29. Сосно В., Морозова С. Питання історії Білорусі та сучасний «західно-русизм» // Проблеми слов'янознавства: Міжвідомчий науковий збірник. – Випуск 49. – Львів: видавництво «Світ», 1996. – С. 54–65.
30. Палуцкая – Марозава С. Сінтэз візантыйскай культурнай спадчыны, усходнеславянскіх традыцый і заходніх уплываў у беларускім уніяцтве // Кантакты і дыялогі. – 1996. – № 7–8. – С. 21–27.
31. Morozowa S.W. Kościół unicki na Białorusi w czasie rozbiorów Rzeczypospolitej // Ostatnie lata I Rzeczypospolitej / Red. naukowa T.Rawski. – Łowicz: Mazowiecka Wyzsza Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu, 1996. – S. 126–134.
32. Морозова С. Викоренення уніатської традиції на Білорусі в 30-і роки XIX ст. та опір йому духовенства і народу // Берестейська унія (1596–1996):

- Статті й матеріали / Ред. М.Гайковський та ін. – Львів: «Логос», 1996. – С. 115–118.
33. Марозава С. Unia Brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich / Pod red. R.Łuźnego, F.Ziejki, A.Kępińskiego. – Kraków: «Universitas», 1994 // Беларускі гістарычны агляд. – 1996. – Т.3. Сш. 2. – С. 275–285.
34. Палуцкая С. Пачатковая гісторыя уніяцтва і Наваградак // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. – Мінск: Беларусь, 1996. – С. 142–146.
35. Палуцкая – Марозава С. Сінтэз візантыйскай культурнай спадчыны, усходнеславянскіх традыцый і заходніх уплываў у беларускім уніяцтве // Беларусіка = Albaruthenica 6: Беларусь паміж Усходам і Захадам: Праблемы міжнацыянальнага, міжрэлігійнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, дыялогу і сінтэзу. Ч.1 / Рэд. Ул. Конан і інш. – Мінск: ННАЦ імя Ф.Скарыны, 1997. – С. 192–199.
36. Марозава С.В. Каляндарная праблема ў беларускім уніяцтве // Шлях у навуку: Матэрыялы 7-й рэспубл. навук.–практ. канф., прысвеч. 40-годдзю студэнцкага навук.–краязн. гуртка ГрДУ імя Я.Купалы / ГрДУ імя Я.Купалы. – Мінск: БелНДІДАС, 1997. – С. 135–141.
37. Марозава С. Старонкі канфесійнай гісторыі Астрэвеччыны // Беларусіка = Albaruthenica 8: Беларусь – Расія – Японія: Матэрыялы Першых Астрэвечкіх краязнаўчых чытанняў, прысвечаных памяці Іосіфа Гашкевіча / Рэд. Г.Брэгер і інш. – Мінск: ННАЦ імя Ф.Скарыны, 1997. – С.33–36.
38. Марозава С. Дэпартацыя як сродак вырашэння рэлігійных праблем (XVII–XIX ст.) // Дэпартацыя як сацыяльная праблема: Тэматычны зборнік навуковых прац / Навуковы рэдактар С.А.Яцкевіч. – Брэст: Міжнародная акадэмія вывучэння нацыянальных меншасцей, 1997. – С.10–12.
39. Марозава С.В. Барацьба уніяцкай царквы за самабытнасць // Брэсцкай царкоўнай уніі – 400: Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі. – Брэст: Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт, 1997. – С. 3–8.
40. Морозова С. Борьба белорусских и украинских униатов за самобытность своей церкви (конец XVI–XVIII вв.) // Славистичні студії. – Т.1.: Матэрыялы V Міжнароднага славістычнага колоквіуму, Львів, 14–16 травня 1996 р. / Наукове товариство ім Шевченка. – Львів, 1997. – С.117–121.
41. Марозава С.В. Ваўкавыскія уніяты // Ваўкавышчына: 3 гісторыі краю і лёсу людзей: Матэр. навук.–практ. краязн. канф. 22 снежня 1995 г. / Ваўкавыскі гар.і раён. выканаўч. камітэты, Інстытут гіст. АН Беларусі і інш. – Ваўкавыск, 1997. – С. 63–66.
42. Марозава С. Браслаўскі базыльянскі манстыр: падзеі і людзі // Браслаўскія сшыткі: гістарычны зборнік. – 1997. – № 2. – С. 29–31.

43. Марозава С.В. Першы адукацыйны заход уніяцкай царквы // Нацыянальная адукацыя. Кн. VIII: Нацыянальная адукацыя беларуска-польска-літоўскага сумежжа / Навук. рэд. С.А.Яцкевіч. – Брэст: Міжнар. акадэмія вывучэння нацыянальных меншасцей, 1997. – С. 3–4.
44. Марозава С. «Унеятom не быць» // Палессе. Літаратурна-гістарычны і грамадска-культурны часопіс (Гомель). – 1997. – № 1 (2). – С. 89–103.
45. Марозава С.В. Спроба сістэматызацыі крыніц па гісторыі уніяцтва на Беларусі (1596-1839 гг.) // Гістарычныя крыніцы: праблемы класіфікацыі, вывучэння і выкладання. Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 120-годдзю з дня нараджэння У.І.Пічэты. – Мінск: Белдзяржуніверсітэт, 1998. – С. 33–36.
46. Марозава С.В. Архіў уніяцкіх мітрапалітаў (Санкт-Пецярбург) // Замежная архіўная беларусіка: Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі, Мінск, 25–26 красавіка 1996 г. / Дзяржкамітэт па архівах і справаводства РБ і інш. – Мінск: БелНДІДАС, 1998. – С. 115–123, 313–314.
47. Крэнь І.П., Марозава С.В., Нядзелька У.А., Сяльверстава С.Я. Этнасацыяльныя і сацыякультурныя працэсы ў заходнім рэгіёне Беларусі (на Гродзеншчыне) ў XVI – XX стагоддзях // Этнасацыяльныя і культурныя працэсы ў заходнім рэгіёне Беларусі: Гісторыя і сучаснасць: Матэрыялы рэспубліканскай навуковай канферэнцыі, Гродна, 5–6 снежня 1997 г. / Мін-ва адукацыі РБ, ГрДУ ім. Я.Купалы. – Гродна, 1998. – С. 47–64.
48. Марозава С.В. Постунійная рэакцыя ў заходніх раёнах Беларусі // Этнасацыяльныя і культурныя працэсы ў заходнім рэгіёне Беларусі: Гісторыя і сучаснасць: Матэрыялы рэспубліканскай навуковай канферэнцыі, Гродна, 5–6 снежня 1997 г. / Мін-ва адукацыі РБ, ГрДУ ім. Я.Купалы. – Гродна, 1998. – С. 349–353.
49. Морозова С. «Переломный» этап розвитку білоруськаго сакральнаго живопису (30-60-ті роки XIX ст.) // Історія релігій в Україні: Матеріали VIII міжнароднаго круглаго столу, Львів, 11-13 травня 1998 р. / Інститут релігієзнавства – філія Львівскаго музею історії релігії, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України. – Львів: «Логос», 1998. – С. 156–157.
50. Марозава С. Браслаўскі базыльянскі манастыр: падзеі і людзі // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Браслаўскага раёна. – Мінск: «Паліграффармленне, 1998. – С. 627–629.
51. Марозава С.В. Брэсцкая царкоўная унія 1596 г. і некаторыя тэндэнцыі развіцця беларускай культуры канца XVI – першай паловы XVII ст. // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь: Стан і перспектывы развіцця: Матэрыялы II Усебелар. канф.

- гісторыкаў, Мінск, 10-11 красавіка 1997 г. / Беларуская асацыяцыя гісторыкаў. – Мінск: БДУ, 1999. – С. 66–68.
52. Марозава С.В. Святыня зямлі беларускай // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка горада Гродна. – Мінск: БелЭн, 1999. – С. 56–57.
53. Марозава С.В. Ігнат Кульчынскі – першы гродзенскі краязнавец // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка горада Гродна. – Мінск: БелЭн, 1999. – С. 109–111.
54. Марозава С. Гістарычная рэлігійная альтэрнатыва Беларусі // Грамадзянская альтэрнатыва. – 1999. – № 7. – С. 34–43.
55. Марозава С. Dylagowa, Hanna. Dzieje Unii Brzeskiej (1596-1918). Warszawa-Olsztyn, 1996. 228. [рэцэнзія] // Беларускі гістарычны агляд. – 1999. – Т.6, шыткі 1-2. – С. 325–330.
56. Марозава С.В. Грамадска-палітычныя і нацыянальна-культурныя аспекты адраджэння уніяцтва на Беларусі // Этнасоцыяльныя і конфесійныя працэсы в современном обществе: Материалы междунар. научн. конф. / Госком-т по делам религий и национ. РБ, Гродн. обл. исполн. к-т, ГрГУ им. Я.Купалы / Отв. ред. У.Д.Розенфельд. – Гродно, 2000. – С. 508–514.
57. Марозава С.В. Пра некаторыя парадоксы паланізацыі беларусаў «рускай» уніяцкай царквой // Наш радавод. – Кн.8: «Беларусы і палякі: дыялог народаў і культур. X-XX ст.» Матэрыялы міжнароднага круглага стала, Гродна, 28-30 верасня 1999 г. / Заходне-беларускі гуманітарны цэнтр даследаванняў Усходняй Еўропы. – Гродна-Беласток, 1999 (2000). – С. 233–245.
58. Марозава С. Гудзяк, Борис. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородский патріархат і генеза Берестейської унії / Переклад з англ. М.Габлевич, під редакцією О.Турія. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. – XVI + 426 с. // Беларускі гістарычны агляд. – 2000. – Т. 7. – С. 560–568.
59. Марозава С. Дзейнасць уніяцкай царквы ў кансалідацыі беларускага народа // Беларуская нацыянальная ідэя: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, 18-19 красавіка 1999, г. Гродна / Пад рэд. А.Астроўскага, В.Санько. – Мінск: Бел. выд. Таварыства «Хата», 2000. – С. 213–222.
60. Бярэйшык Л., Марозава С. Адам Міцкевіч ва ўспамінах сяброў-філаматаў // Адам Міцкевіч і сусветная культура: Матэр. міжнар. навук. канф., Гродна – Навагрудак, 12-17 мая 1997 / ГрДУ ім. Я.Купалы, Варшаўскі ун-т, Гданьскі ун-т, Падлеская Акадэмія ў Седльцах / Рэд. М.Бурта і інш. – Кн. 3. – Седльцэ, 2000. – С. 51–58.
61. Марозава С. Гістарыяграфія канфесійнай гісторыі Беларусі // Гістарычны альманах. – 2001. – Т. 4. – С. 147–159.

Тэзісы канферэнцый

62. Полуцкая С.В. Некоторые вопросы истории унии 1596 года в контексте краеведческих исследований // V Всеукраїнська конференція «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України» (жовтень 1991 р.): Тези доповідей та повідомлень / Академія наук УРСР. – Київ – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 719–720.
63. Полуцкая С.В. Монастырская библиотека XVI–XVIII вв. как отражение культурно-исторических контактов (на примере библиотеки Борисоглебского монастыря в г.Гродно) // X Всеукраїнська славистична конференція «Духовне відродження слов'ян у контексті європейської та світової культури»: Тези доповідей / Чернівецький державний університет ім. Ю.Федьковича, Український комітет славистів. – Т.1. – Чернівці: ЧДУ, 1992. – С. 41–42.
64. Палуцкая С.В. Скасаванне Брэсцкай царкоўнай уніі (культурны аспект) // Культура ў Рэспубліцы Беларусь: гісторыя, сучасны стан і перспектывы развіцця: Тэз. дакл. навук. канф. / Акад. навук Беларусі, Ін-т мастацтвазн., этнагр. і фалькл. імя К.Крапівы / Рэдкал. В.К.Бандарчык, А.В.Сабалеўскі, А.С.Фядосік. – Мінск, 1993. – С. 110–113.
65. Палуцкая С.В. Інвентары базыльянскіх манастыроў як крыніца па гісторыі культуры Беларусі // Тэзісы міжнар. навук.-тэар. канф. «Архівазнаўства, крыніцазнаўства, гістарыяграфія Беларусі: стан і перспектывы», 1-2 снежня 1993 г. / Камітэт па архівах і справаводства пры Савеце міністраў Рэспублікі Беларусь. – Ч.1. – Мінск, 1993. – С. 147–151.
66. Палуцкая С.В. Полацкія архіепіскапы канца XVI – першай чвэрці XVII ст. і распаўсюджванне уніяцтва ў краі // Навуковая канферэнцыя «Віцебшчына старадаўняя і сучасная»: Тэзісы дакладаў. – Віцебск, 1993. – С. 21–24.
67. Палуцкая С.В. Каложскі архіў і яго значэнне для краязнаўчых даследаванняў // Гістарычнае краязнаўства – дзейсны фактар інтэнсіфікацыі навучальнага працэса ў школе і ВНУ: Тэз. рэсп. навук.-метад. канф., Гродна, 27-28 кастр. 1994 г. / Склад. і адк. рэд. І.П.Крэнь. – Гродна, 1994. – С. 102–105.
68. Палуцкая С.В. Ігнат Кульчынскі – першы гродзенскі краязнаўца // Гістарычнае краязнаўства – дзейсны фактар інтэнсіфікацыі навучальнага працэса ў школе і ВНУ: Тэз. рэсп. навук.-метад. канф., Гродна, 27-28 кастр. 1994 г. / Склад. і адк. рэд. І.П.Крэнь. – Гродна, 1994. – С. 105–109.
69. Палуцкая С.В. Рэлігійная карта в політыке Екатеріны II на Беларусі // Славяне и их соседи. Имперская идея в странах Центральной,

Восточной и Юго-Восточной Европы: Тез. XIV конф. / Акад. наук РАН, Ин-т славяновед. и балканистики. – М., 1995. – С. 83–86.

70. Морозова С. Нереалізований проект пераходнай уніі // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень VI Міжнародн. круглого столу, Львів, 3-8 травня 1995 р. / Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України. – Львів, 1996. – С. 143–145.
71. Морозова С. Берестейська церковна унія в білоруській історіографії // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень VII Міжнародн. круглого столу, Львів, 12-14 травня 1997 р. / Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України. – Львів, 1997. – С. 120–121.
72. Морозова С.В. Немецкая книга XVI-XVIII вв. в монастырских библиотеках Беларуси // Славяне и немцы. Средние века – раннее Новое время: Сб. тез. 16 конференции памяти В.Д.Королюка / Ин-т славяновед. и балканистики Рос. акад. наук. – М., 1997. – С. 106–109.
73. Марозава С.В. Пётр I на абароне сваіх адзінаверцаў на Беларусі // Приграничное и региональное сотрудничество: новые задачи и пути их решения: Тез. докл. междунар. научно-практ. конф., Витебск, 3-4 декабря 1998. – Витебск: Изд-во Витебского госуниверситета, 1998. – С. 16–19.
74. Полуцкая С.В. Учреждение патриаршества в России и Брестская церковная уния: некоторые исторические параллели // Россия в IX-XIX веках. Проблемы истории, историографии и источниковедения: Сборник статей и тезисов докладов и сообщений Вторых чтений, посвященных памяти А.А.Зиминой, Москва, 26–28 января 1995 г. / Институт российской истории Российской Академии наук и др. – М.: Информац.-издат. агентство «Русский мир», 1999. – С. 342–347.

Разделы ў вучэбных выданнях

75. Коўкель І.І., Палуцкая С.В. Фарміраванне беларускай народнасці. Культура Беларусі ў XIV – першай палове XVII ст. // Гісторыя Беларусі: Вучэбны дапаможнік для слухачоў факультэта давузаўскай падрыхтоўкі і падрыхтоўчага аддзялення. – Ч.1: Са старажытных часоў да сярэдзіны XVII ст. / І.П.Крэнь, І.І.Коўкель, С.В.Палуцкая і інш. / Гродз. дзярж. ун-т ім. Я.Купалы. – Гродна, 1993. – С. 125–151.
76. Палуцкая С.В. Пісьмовыя крыніцы па гісторыі Беларусі IX-XVIII ст.: Метадычныя парады па курсе «Крыніцазнаўства гісторыі Беларусі» / Склад. С.В.Палуцкая / Гродз. дзярж. ун-т ім. Я.Купалы. – Гродна, 1993. – 70 с.

77. Коўкель І.І., Палуцкая С.В. Фарміраванне беларускай народнасці. Культура Беларусі ў XIV – першай палове XVII ст.; Культура Беларусі ў другой палове XVII-XVIII ст. // Гісторыя Беларусі: Навучальны дапаможнік для слухачоў факультэта давузаўскай падрыхтоўкі і падрыхтоўчага аддзялення. – У 3 ч. – Ч. 1: Са старажытных часоў да пачатку XIX ст. / І.І.Коўкель, І.П.Крэнь, С.В.Палуцкая і інш. / Гродз. дзярж ун-т ім. Я.Купалы. – Гродна, 1994. – С.130–157, 214–251.
78. Палуцкая С.В. Царква і рэлігія (сярэдня XIII – сярэдзіна XVII ст.); Этнічныя працэсы на беларускіх землях (сярэдня XIII – сярэдзіна XVII ст.) // Дапаможнік па гісторыі Беларусі для паступаючых у вышэйшыя навучальныя установы / А.Л.Абецэдарская, П.І.Брыгадзін, Л.А.Жылуновіч і інш.; Пад рэд. А.Г.Кахановскага і інш. – Мінск: «Экаперспектыва», 1995. – С. 61–68, 79–85.
79. Марозава С.В. Царква і рэлігія (сярэдня XIII – сярэдзіна XVII ст.); Этнічныя працэсы на беларускіх землях (сярэдня XIII – сярэдзіна XVII в.) // Гісторыя Беларусі: Вучэбны дапаможнік для ліцэяў, гімназій і школ з паглыбленым вывучэннем гуманітарных дысцыплін / А.Л.Абецэдарская, П.І.Брыгадзін, Л.А.Жылуновіч і інш.; Пад рэд. А.Г.Кахановскага і інш. – Мінск: «Экаперспектыва», 1996. – С. 94–105, 123–133.
80. Лойка П.А., Марозава С.В. Беларускія землі ў сярэдзіне XIII – першай палове XVII ст.: Гістарыяграфія і крыніцы // Гісторыя Беларусі: Вучэбны дапаможнік для ліцэяў, гімназій і школ з паглыбленым вывучэннем гуманітарных дысцыплін / А.Л.Абецэдарская, П.І.Брыгадзін, Л.А.Жылуновіч і інш.; Пад рэд. А.Г.Кахановскага і інш. – Мінск: «Экаперспектыва», 1996. – С. 65–69.
81. Морозова С.В. Церковь и религия Беларуси в XVI в. // История Беларуси: Учебное пособие для вузов, колледжей, лицеев, гимназий и школ. – Минск: «Беларыт», 1997. – С. 118–122.
82. Морозова С.В. Церковь и религия (середина XIII – середина XVII в.); Этнические процессы на белорусских землях (середина XIII – середина XVII в.) // История Беларуси: Учебное пособие / Е.Л.Абецэдарская, П.И.Бригадин, Л.А.Жилунович и др.; Под ред. А.Г.Кохановского и др. – Минск: «Экоперспектива», 1997. – С.63–69, 81–86.

Артыкулы ў энцыклапедычных выданнях

83. Марозава С. Кіеўская мітраполія // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 4 / Рэдкал.: Г.П.Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭН, 1997. – С. 168–169.
84. Марозава С. Контррэфармацыя // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 4 / Рэдкал.: Г.П.Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭН, 1997. – С. 230 – 232.

85. Марозава С. Крэўза Леў // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 4 / Рэдкал.: Г.П.Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭН, 1997. – С. 286.
86. Марозава С. Кульчынскі Ігнацій // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 4 / Рэдкал.: Г.П.Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭН, 1997. – С. 303.
87. Марозава С. Лаўрышаўскі манастыр // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 4 / Рэдкал.: Г.П.Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭН, 1997. – С. 340.
88. Марозава С. «Праект аб знішчэнні аб'яднанай Русі» // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 5. / Рэдкал.: Г.П.Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭН, 1999. – С. 560.
89. Марозава С. Святыя і блажэнныя уніяцкія // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 6. – Кн. 1 / Рэдкал.: Г.П.Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭН, 2001. – С. 273.
90. Марозава С., Філатава А. Уніяцкая царква // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 6. – Кн. 1 / Рэдкал.: Г.П.Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭН, 2001. – С. 583–586.
91. Марозава С. Кіеўская мітраполія // Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. Т. 8 / Рэдкал.: Г.П.Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭН, 1999. – С. 252.
92. Марозава С. Контррэфармацыя // Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. Т. 8 / Рэдкал.: Г.П.Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭН, 1999. – С. 410.

Ключавыя словы: Берасцейская унія, уніяцтва, праваслаўе, каталіцтва, турна-цывілізацыйны сінтэз, культуратворчая дзейнасць, «уніяцкае барока», ксякі базыльянскія школы; рэлігійная пераарыентацыя, царкоўны менталітэт, вызначэнне, моўная палітыка, этнаканфесійная ідэнтыфікацыя, дэфармацыя домасці, антыўз'яднаўчы рух.

У рабоце на аснове новай метадалогіі, заснаванай на цывілізацыйным падыходзе, і ўліку дасягненняў сучаснага ўніязнаўства прапановуецца канцэптуальнае асэнсаванне берасцейскага працэсу 1596-1839 г. у плане яго ўзаемаўплыву з этнакультурным развіццём Беларусі. Перагледжаны прычыны Берасцейскай уніі, ахарактарызаваны мэты яе суб'ектаў. Прасочаны генезіс уніяцтва і ўзаемадзеянне ў ім элементаў розных культурна-цывілізацыйных тыпаў. Даследаваны адукацыйныя захады і кніжная культура уніяцкай царквы. Раскрыты змест яе культуратворчай дзейнасці ў галіне архітэктуры, жывапісу, скульптуры і музычна-тэатральнага мастацтва. Вылучаны новыя з'явы ў этнакультурнай сферы, звязаныя з заключэннем Берасцейскай уніі, і страты ў сувязі з яе скасаваннем. Па-новаму інтэрпрэтуюцца уніяцка-рыма-каталіцкія ўзаемадачынненні. Прааналізавана месца уніяцкай царквы ў моўных працэсах канца XVI – першай паловы XIX ст. Вызначана этнічная ідэнтыфікацыя уніятаў і механізм яе трансфармацыі ў канцы XVIII–XIX ст. Ахарактарызаваны этапы, сацыяльная база, формы і праявы антыўз'яднаўчага руху.

Дысертацыя адкрывае перспектыву новага бачання адной з пераломных падзей айчынных гісторыі, паглыбляе уяўленне аб этнакультурных працэсах канца XVI – першай паловы XIX ст. Яе матэрыялы выкарыстаны для распрацоўкі трох спецкурсаў у БДУ і ГрДУ, напісання дапаможнікаў па гісторыі Беларусі, артыкулаў для энцыклапедычных выданняў, у краязнаўчых даследаваннях. Вынікі дысертацыі будуць карыснымі для стварэння лекцыйных курсаў і падрыхтоўкі абагульняючых прац і вучэбнай літаратуры па гісторыі і этнаграфіі Беларусі, гісторыі культуры Беларусі, рэлігіязнаўству і культуралогіі.

Ключевые слова: Берестейская уния, униатство, православие, католичество, культурно-цивилизационный синтез, культурно-созидательная деятельность, «униатское барокко», светские базилианские школы; религиозная переориентация, церковный менталитет, самоопределение, языковая политика, этноконфессиональная идентификация, деформация сознания, антивоссоединительное движение.

В работе на основе новой методологии, базирующейся на цивилизационном подходе, и учета достижений современного униоведения предлагается новое концептуальное осмысление берестейского процесса 1596–1839 г. в плане его взаимовлияния с этнокультурным развитием Беларуси. Пересмотрены причины Берестейской унии, охарактеризованы цели ее субъектов. Прослежен генезис униатства и взаимодействие в нем элементов разных культурно-цивилизационных типов. Исследованы мероприятия в области образования и книжная культура униатской церкви. Раскрыто содержание ее культурно-созидательной деятельности в области архитектуры, живописи, скульптуры и музыкально-театрального искусства. Вычленены новые явления в этнокультурной сфере, связанные с заключением Берестейской унии, и потери в связи с ее расторжением. По-новому интерпретируются униатско-римско-католические взаимоотношения. Проанализировано место униатской церкви в языковых процессах конца XVI – первой половины XIX в. Определена этническая идентификация униатов и механизм ее трансформации в конце XVIII–XIX ст. Охарактеризованы этапы, социальная база, формы и проявления антивоссоединительного движения.

Диссертация открывает перспективу нового видения одного из переломных событий отечественной истории, углубляет представление об этнокультурных процессах конца XVI – первой половины XIX в. Ее материалы использованы для разработки трех спецкурсов в БГУ и ГрГУ, написания пособий по истории Беларуси, статей для энциклопедических изданий, в краеведческих исследованиях. Результаты диссертации будут полезны для создания лекционных курсов и подготовки обобщающих работ и учебной литературы по истории и этнографии Беларуси, истории культуры Беларуси, религиоведению и культурологии.

SUMMARY

Morozova Svetlana Valentinovna

The united church in ethnic-cultural development of Belarus
(1596–1839 years)

Key words: Brest union, uniat religion, cultural-civilizational synthesis, cultural-creative activity, «uniate barok», secular bazilian schools; religious reorientation, church mentality, self-determination, language policy, ethnic-religious identification, deformation of consciousness, motion against rejoining.

The object of research is the history of united church in Belarus, the subject of research – ethnic and cultural aspects of creation, functioning and liquidation of the uniat religion. The purpose of the thesis is to describe the displays of the uniat religion in culture and ethnical appearance of the belorussians.

The dissertation proposes a new conceptual understanding of Brest process 1596–1839 in the plan of its interaction with the ethnic and cultural development of Belarus which is founded on a new methodology basing on civilizational approach and the achievements of the modern historiography of the Brest union. The reasons of Brest union are revised, the purposes of its subjects are described. It is retraced the genesis of the uniat religion and the interaction of the different elements of cultural-civilizational types in it. They are investigated the measures of the united church in the field of education and book culture. It is uncovered the contests of its cultural-creative activity in the field of architecture, painting, sculpture and music-theatrical art. They are designated new appearances in the ethnic-cultural sphere connected with the conclusion of Brest union and the losses in connection with its annulment. In a new fashion are interpreted the uniat-roman-catholic mutual relations. It is analyzed the place of the united church in language processes in the end of XVI – the first half of XIX cent. They are determined ethnical identity of uniats and the gear of its transformation in the end of XVIII–XIX cent. They are described the stages, social base, forms and development of motion against rejoining.

The thesis opens the perspective of a new vision of one of turning-point events in the domestic history, deepens the representation about ethnic-cultural processes in the end of XVI – the first half of XIX cent. Its materials were used for working up of three special courses in BSU and GrSU, in writing text-books on the history of Belarus, articles for encyclopedic issuings, in regional studies. The outcomes of the thesis will be useful for creation of lecture courses both preparation of generalizing transactions and educational literature on the history and ethnography of Belarus, the history of Belorussian culture, religious studies and culturologics.

Падпісана ў друк 03.01.2002. Фармат 60x84/16
Папера афсетная № 1. Друк афсетны. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. 2,1. Тыраж 100 экз. Заказ № 384

Надрукавана на тэхніцы выдавецкага аддзела Установы адукацыі
«Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы».

Ліцэнзія ЛП № 111 ад 29.12.97.
230023, Гродна, вул. Ажэшкі, 22.

